Драматична поема

ПЕРЕДМОВА

Поетові чи драматургові — а по суті, це синоніми, бо кожен справжній драматург є поет,— який би взявся до відтворення великого образу Ярослава Мудрого, неминуче доведеться натрапити не тільки на надзвичайну складність цього суперечливого характеру, а й на труднощі формального порядку: які саме події з довгого і бурхливого життя Ярослава взяти в основу твору? Особливу проблему утворює це питання для поета драматичної форми, бо ця форма вимагає насамперед значної конденсованості зовнішніх подій, звичайно, якщо спинитись на жанрі трагедії, а не драматичної хроніки. Інакше кажучи, в творі з драматичним конфліктом на історичну тему неминучі певні анахронізми та інші відступи від зовнішньої історичної правди, право на які давно вже визнано за драматичними поетами.

В нашій драмі таких порушень небагато. З довгого політичного життя Ярослава я взяв невеликий порівняно відтинок — з 1030 по 1036 рік, тобто ті роки, коли Ярослав після довгої боротьби з Святополком, Болеславом, Брячиславом і Мстиславом нарешті "витер пота" і зайнявся "нарядом" об'єднаної під владою руської землі; цей період завершився блискучою перемогою над печенізькими ордами і остаточним розгромом їх під Києвом. З інших зовнішніх подій до цього періоду належать лише похід Ярослава на Чюдь (1030 р.), відвоювання червенських городів у Польщі (1031) і невдалий похід Улеба (Ульфа) в зирянську землю до "Залізних воріт" (1032). Все це лишається в драмі без змін і хронологічних порушень, крім одного: на 1032 р. я відношу шлюб Ярославової дочки Єлизавети з Гаральдом норвезьким,— ця подія насправді відбулась пізніше — в 1044 р., порушення не таке вже істотне, бо в 1032 р. в Інгігерди вже могла бути доросла дочка, якщо

згадати, що в 1014 р. вона була в Новгороді дружиною Ярослава і обставала за варягів, побитих в славнозвісному "Поромонь дворі". Віддаляти ж сватання Гаральда на 12 років і на такий же строк розтягувати час драми було незручним, так само як і відмовитись від цього вдячного епізоду.
Друге порушення історичних, вірніше — літописних, фактів вже зовсім дрібне — це обставини знаменитої битви з печенігами під Києвом 1036 року. За даними літопису, в той час, коли величезна орда печенігів обложила Київ, Ярослав перебував у Новгороді, де "собрав воя многи и приде Киеву й вьниде в град свой", і вже потім "выступи из града" і прийняв бій з печенігами, які напали на нього ("приступати начаша"). В моїй драмі Ярослав довідується про рух печенізької орди, перебуваючи в самому Києві, причому новгородська допомога приходить за напружених і драматичних обставин, заздалегідь вмотивованих попереднім ходом подій. Думаю, що мав право на таку неістотну зміну, тим більш, що літописна версія не вільна від деяких суперечностей: чому печеніги не використали відсутності князя і його війська в Києві для розгрому міста, маючи очевидну численну перевагу ("бе же печенег бещисла"), а потім пропустили Ярослава із стомленими дальнім переходом полками в Київ замість одразу напасти на нього?
Нарешті, вигадані мною драматичні подробиці оборони Києва мають таке ж право на художнє існування, як і інші поетичні домисли та образи драми — як месник за вчинені Новгороду кривди Микита (син історичного посадника Коснятина), як заколот Ульфа і Інгігерди проти Ярослава, як пригоди Свічкогаса і т. ін.— без яких не обходиться жодна історична драма чи роман,-аби вони відповідали внутрішній правді зображуваної епохи. До речі, щодо активної ролі в драмі Інгігерди, дружини Ярослава, про яку літописи вгадують лише в рік її смерті і не дають інших відомостей, довелося користуватися західними джерелами, а саме відомими ісландськими сагами (Еймундова сага), де Ярославу і Інгігерді

приділено чимало уваги і де нехай ідеалізована постать скандінавської принцеси і властолюбної дружини руського князя змальована в сильних і мальовничих рисах.
Щодо самого Ярослава, центрального образу драматичної поеми, то в змалюванні його треба було прагнути не тільки історичної та художньої правди, але й якогось філософського узагальнення, якогось свіжого розкриття цього надзвичайно суперечливого характеру. І справді, образ історичного Ярослава складається з таких несхожих рис, як честолюбство, нерозбірливість в засобах його задоволення і щира любов до культури й освіти, великодушність і лукавство; рицарська одвага і поряд з цим малодушна лякливість у вирішальну мить (згадаймо драматичний епізод 1017 р., коли Ярослав, розбитий Болеславом, готовий був тікати за море, але був силоміць примушений новгородцями продовжувати боротьбу за престол); щедрість і скупість, невдячність за зроблені йому послуги тощо. В цілому — це риси монументальної трагічної постаті, однаково величної і в своїх чеснотах, і в своїх пороках, характер надзвичайно активний і палкий.
Дуже цікаві дані для усвідомлення цього характеру дають недавно опубліковані (в 1940 році) підсумки анатомічного і рентгенологічного вивчення кістяка Ярослава при відкритті знаменитого саркофага в Софійському соборі. Цілий ряд висловлених при цьому дотепних гіпотез і висновків відтворюють не лише фізичний образ дужої людини з чималими пошкодженнями в коліні і правому крижостегновому суглобі (кульгавість), з підвищеною функцією щитовидної залози, а й повною мірою духовний образ-людину, яка відзначалася жвавістю уяви, запальністю, схильністю до вибухів і бурхливих реакцій, людину, чиї величезна енергія і активність, проявлені за молодих років, неминуче повинні були спрямуватись пізніше на мирну творчу діяльність, як воно і було насправді.
Проте ця характеристика здавалася мені надто елементарною, вірніш — однобічною. Розкриваючи цей бурхливий характер в

діяльності, я прийшов до висновку, що справа була не в простій сублімації енергії, в скеруванні її під старість в більш спокійне річище. Мені захотілося побачити Ярослава у внутрішньому конфлікті, в боротьбі обох напрямків його творчої енергії — бойового і мирнобудівничого.
Та справа не тільки в цьому роздвоєнні прагнень. Ярослав розуміє, що славне варязьке минуле вже відіграло свою роль, що "годі вже цих ярлів без землі, які на Русь по золото плили", що варяги, які, на думку Інгігерди, здобули йому престол, були лише наємниками, які "продавали свій меч тому, хто дав дорожче". І коли Інгігерда із зневагою дорікає йому за домішку до шляхетної варязької крові рабининої крові (натяк на матір Володимира Малушу), Ярослав з гнівом і гордістю парирує цей удар:

З усіх небесних благ
Найвищим благом кров я цю вважаю,
Що є з народом вірний мій зв'язок.
Мені не треба пишних тих казок,
Що предків нам шукають десь за морем,
Народ мій тут, на рідних цих просторах,
Від Києва до Ладоги живе...

І, нарешті, ще одним, неминучим у драмі про Ярослава Мудрого мотивом є, звичайно, мотив мудрості: що вона є і як вона дається людям? Відповідь єдина, її висловлюють багато разів як сам Ярослав, так і інші персонажі поеми:

Береться мудрість не із заповітів,
А із шукань і помилок гірких...

В цілому ж ідею поеми можна визначити як нелегке і часом болісне шукання правди і мудрості життя разом з народом на користь вітчизні, шукання, в якому Ярославу допомагають не тільки друзі, але й ті, хто, як Микита, повставали проти нього зі

своєю особистою правдою, або ті, хто як Журейко. були скривджені князем, але врятували його в біді, бо всіх їх єднала і примиряла любов до вітчизни, до Києва, причаровувала приваблива особистість Ярослава. І в цьому світлі для нас особливо зворушливим є історичний факт незмінної вірності Ярославу Великого Новгорода — факт, що дав мені дорогоцінну можливість для створення цілого ряду драматичних положень і сцен.
Автор.

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Ярослав, великий князь Київський.
Інгігерда, його дружина.
Єлизавета
Анна — їх діти.
Володимир /
Гаральд, витязь норвезький.
Микита, монах-художник.
Сильвестр, учений монах.
Людомир, старий селянин.
Милуша, його дочка.
Журейко, каменщик київський.
Давид нарочиті
Ратибор / мужі новгородські.
Ульф, син Рангвальда, варяг.
Мирослав бояри
Слав'ята / київські.
Ярун, тіун* (* Тіун— урядовець.) княжий.
Фока Свічкогас, монах-переписувач.
Джема, дівчина з Сіцілії, рабиня.
Роальд, начальник варязької дружини.
Парфеній, грецький купець.
Турвальд, варяг.

Бояри, варяги, робітники-будівники, народ, челядь княжа. Діється в Києві в тридцятих роках XI століття.

ДІЯ ПЕРША

"СОКІЛ"

1030

Галерея в княжому теремі в Києві, яка веде із внутрішніх покоїв до хатньої церкви. Крізь легкі романські арки галереї, що спираються на подвійні мармурові колонки, видно далекі простори зелених лугів і синього Дніпра. Тихий дзвін лунає в ласкавій тиші літнього ранку.

I

За невеликими конторками сидять, схилившись над книгами, кілька ченців-переписувачів. Ближче до рампи за такою ж конторкою сидить ще один молодий, вродливий монах Микита з чорною борідкою на блідім обличчі; він малює заставки й мініатюри на книзі. Далі теж молодий, але гладкий і рум'яний монах Фока Свічкогас з пишним рудуватим волоссям, що вибивається з-під чорної шапочки. Роботою керує поважний старець, срібно-кучерявий ієромонах Сильвестр з посохом і золотим хрестом на грудях.

С и л ь в е с т р

Благослови, господь, державний Київ,
Що на горі над голубим Дніпром
Пильнує мир і всі труди людськії,
Що їх живить земля своїм добром.
Благослови, господь, твоїх людей,
Не забувай їх в радості і в горі,
Оратая, що в полі ниву оре,
Строїтеля, що камені кладе
І розчином скріпляє наймiцнішим,
Списателя, що праведним пером

Скарби словесні в книгу перепише.
Який простір, привілля, тишина,
Як там гаї в далечині синіють,
Лиш тихий дзвін під ясним небом мріє,
І спить пастушка біля казана.
Бо крепок князь і власть його міцна,
Бо Ярослав залізними полками
Всім ворогам дороги заградив,
І божий мир, як сонце над полями,
Над Києвом і Руссю заяснів.
Отак-то всі повинні шанувати,
Що на землі і мир, і тишина.
Потщитесь, браття, треба поспішати,
Щоб книги всі переписати нам.
Бо скоро князь повернеться із Чюді,
Де воював і города воздвиг,
А повернувшись, зараз же розсудить,
Чи много ми переписали книг.
Прилежен-бо і часто книги чтяше.
Мов виноград у золотую чашу,
Вино словес він проливає в світ.
М и к и т а
Благослови, премудрий отче, слово,-
Не те чеснота, лиш би книги чтить,
А щоб од книг зерно добра й любові
В своїй душі посіяти й зростить.
С и л ь в е с т р
І просвітить добром серця людськії.
Такий і князь наш мудрий Ярослав.
Не тільки сам жадає він Софії,
Немов олень істочника води,
Но нас усіх тим медом напував,
Що назбирав ще в роки молоді
Від мудрих книг, благословенних слів.
Не вдав би тілу своєму покою,

Доколі правди двері не відкрив...
А скільки він зазнав тяжких трудів,
В яких боях кривавих ісполчався,
Які поправ крамоли і лукавства,
Аж поки прах їх не розвіяв вітер,
На отній стол не сів і пота витер,
І цілу Русь як древле об'єднав.
М и к и т а
Святі слова. Але на тих дорогах
Не легко б князь добувся перемоги,
Коли б господь йому не допоміг
І Новгорода в поміч не воздвиг.
І скільки раз, забувши кривди давні,
Полчився знову Новгород державний,
Своїх мужів і золото збирав
І Ярославу в поміч поспішав.
Під Любечем, на Альти берегах,
Під Лиственом — на багатьох полях
Лилася кров братів-новогородців,
Яку забув так скоро Ярослав...
С и л ь в е с т р
(хитаючи головою).
О брате мій, ти сам забув, мабуть,
Що тільки бог царів і царства судить.
Лиш він один далеку бачить путь,
Якою йдуть царі і прості люди.
А нам, смиренним інокам, годиться
Не помнить зла і за князів молиться.
Ну, братіє, пильнуйте, в добрий час,
Аби перо не схибило у вас.
З молитвою пергаменту торкайтесь,
Щоби не вліз лукавий, яко тать 1,
Не довелось похибки підчищать.

1 Тать — злодій.

М и к и т а

З пергаменту недовго зчистить ваду,
Лиш з совісті не зчистити її.

С и л ь в е с т р

Дивись, Микито, знов мою пораду
Ти позабув і судиш про князів!

М и к и т а

Прости, мій отче. Зараз я згадав
Великий гріх, яким пергамент чистий
Свого життя заплямив Ярослав,
Коли схопив і ув'язнив безвинно
Посадника чесного Коснятина...

С и л ь в е с т р

Не нам судить. Мабуть, цей Коснятин
Повстав на князя.

М ик й т а

(гнівно).

Господи святий!
Цей Коснятин, посадник Новгородський,
В годину чорну князя врятував,
Коли від орд німецьких і угорських
Без війська втік розбитий Ярослав
І вже човни наладив геть за море;
Цей Коснятин човни ті порубав,
І Новгорода воїни суворі
Мечі і злато князю принесли —
Веди нас, княже, битись до загину
За честь і єдність руської землі!
І так пішли і ворогів розбили,
І князю стол дістали золотий.
І за таку ось вірність Коснятину
Він кривдою лихою відплатив!

С и л ь в е с т р

Смирись, Микито! Скрізь ти кривди бачиш,

Які судити ти ще молодий.
За це тобі епітим'ю 1 призначу —
Вночі поклонів сорок поклади.

1 Епітимія — церковна кара.

Чути кроки і срібний дзвін ручного дзвоника, і в галерею входить з правого її боку процесія: попереду хлопчик у стихарі з дзвоником і запаленою свічкою. За ним Інгігерда, в княжому уборі і золотій діадемі з важкими підвісками-колтами поверх щільно обіп'ятого білим шовком волосся, за нею придворні дами, всі з молитовниками в руках. Ченці підводяться й поштиво уклоняються. Процесія зникає ліворуч.

С и л ь в е с т р
Спаси, господь, княгиню милосерду,
К її молитвам ухо преклони.
Завжди прилежна церкві Інгігерда
І молиться за тих, хто на війні.
М и к и т а
Не вадило б їй також помолитись
За тисячу мужів тих іменитих,
Що за її намовою убито
В той рік, коли помер Владимир князь,
А Ярослав...
С и л ь в е с т р
(здіймаючи руки вгору).
Опам'ятайся, брате.
Смири свій дух. Навіщо раз у раз
В пожежу злу огонь той роздувати,
Що міг би душу зогрівать твою?
Тебе ж господь сподобив дивних знаній
І чудному мистецтву научив.
Способен ти умілим малюванням
Ізобразити все ясніше слів:
Поля зелені, бірюзові води,

Червлені корзна, зорі золоті
І лепоту жіночої уроди.
Чого ж бо ти мирською злістю дишеш,
Для чого змій неситих ворушить,
Як можеш тут в благословенній тиші
Мистецтвом дивним господа хвалить?
М и к и т а
О, якби міг обрати кожен вільно
Нехибний шлях майбутнього життя!
Але нема з дороги вороття,
І не дає людині бог всесильний
Ні тишини... ні забуття...
І де б я міг зірвати грона спілі,
Як юнаком покинув отчій дом,
І давній сум за мною йшов слідом...
І як зрощу в душі голубок білих,
Коли там ворон чорний звив гніздо...
С и л ь в е с т р
Свят, свят господь! Не хочу далі слухать,
Сьогодні в храм до мене завітай
І душу там збентежену одкриєш.
(До іншого ченця).
Куди це ти зібрався, Свічкогасе?
С в і ч к о г а с
Благослови, достойний отче, вийти —
Чорнило зсякло, треба розвести
І каламар просохлий цей наповнить.
С и л ь в е с т р
Ану сиди і не кажи брехні!
Не каламар просох, а, мабуть, горло,
І не чорнила жаждеш, а вина!
С в і ч к о г а с
Їй-богу ж ні! По-перше, я не п'ю,
І жодної віверіці 1 не маю,

Та й ключник княжий виїхав в село,
Хто ж бідного монаха почастує?

1 Вівериця — найдрібніша монета в стародавній руській грошовій системі.

С и л ь в е с т р
А ти б і рад! Чекаєш лиш нагоди,
Аби вином упитись даровим!
Одумайся, невіголос ледачий,
Згадай, чим був і чим тепер єси.
Знов хочеш стать нещасним свічкогасом!
С в і ч к о г а с
Та я ж нічого!
С и л ь в е с т р
Я тебе призрів,
Ченцем зробив, списателем іскусним.
Ти хоч дурний, принаймні сапоги
Мужів розумних поносив у мене,
То знов назад!
С в і ч к о г а с
Прости, премудрий отче!
С и л ь в е с т р
Хіба не чув словес святих отців,
Як хміль ченців в скотів перевертає,
Що третю чашу наливає лев,
Четверту — вепр скажений, п'яту — біс.
С в і ч к о г а с
О боже ж мій! Та я ж єдину чашу,
Куди вже там про п'яту і гадать!

II

В галерею з правого боку входить князівна Єлизавета, молода 17-літня дівчина, з молитовником в руках.

С и л ь в е с т р

Благослови господь тебе, князівно!

Ченці поштиво уклоняються, а Єлизавета, кивнувши їм голівкою, підходить під благословення до Сильвестра.

Єлизавета

Скажи, мій отче, чи давно пройшла
До церкви мати?

С и л ь в е с т р

Тільки що, недавно.
Спіши, дитя, господь тебе простить
(гладить її по голівці),
Бо ангельська душа твоя і чиста.

Є л и з а в е т а

О ні, мій отче... зараз грішна я,
Бо гусляра заслухалась старого
І в божий храм спізнилась.

С и л ь в е с т р

Бог простить.

Є л и з а в е т а

Як тут у вас затишно і цікаво,
Які книжки великі...
(Спиняється біля конторки Микити).
А які
Блискучі фарби! Чисті і яскраві,
Немов смарагд або в саду квітки...
У тата є фіал 1 дорогоцінний,
Неначе мед прозоро-золотий.
Крізь нього я, коли була дитина,
На божий світ дивилась з темноти.
І все тоді таким здавалось дивним,
Немов в раю чи в радісному сні —
Такі ж твої малюнки чарівні...

1 Фіал — чаша.

С и л ь в е с т р

Микита в нас зело прехитрий майстер
І в чудному художестві велик.

Є л и з а в е т а

(милуючись мініатюрою в книзі).

Яка краса! Як барви всі согласно
В один вінок на золоті сплелись!
Так, це той світ далекий і прекрасний,
Що в кришталі я бачила колись.

М и к и т а

Бо дивний світ, що бачила ти в чаші,
І є, княжна, мистецтва дивний світ —
Воно завжди підносить душу нашу,
Краси й добра нехибний заповіт.
Але душі збентеженій і хмурій
В святу красу дороги не знайти...
Блажен, кого життя минають бурі,
Спокуса зла не стріне на путі...

С в і ч к о г а с

Отак і я, коли дивлюся в чашу,
Далеко легше стане на душі.
Проходить скорб...

С и л ь в е с т р

(гнівно).

А ти чого, монаше!
Ану-бо геть! Знайшовся теж мудрець!
Геть з-пред очей!

С в і ч к о г а с

(про себе).

Якраз мені до речі —
Напевно, вже прийшов виночерпець...
(Виходить).

Є л и з а в е т а

Ну, я піду,

(зітхнувши)
бо гнівається мама...
Прощай, мій отче...
С и л ь в е с т р
Бог благослови
Тебе, голубко наша яснокрила!
Є л и з а в е т а
(до Микити).
Прощай і ти, художниче умілий.
З яких до нас ти завітав країв?
М и к и т а
(підводиться).
Я мандрував багато і далеко
І рідний край давно вже залишив...
Є л и з а в е т а
А де ж твій край?
М и к и т а
То Новгород великий.
Є л и з а в е т а
Суворий край...
(Здригнувшись).
Я народилась там,
Але тремчу, коли його згадаю...
Б'ють на сполох... пожежа... Буйні крики...
Убивство... кров...
М и к и т а
(хмуро).
То кров людей свята,
Яку не ми, а інші проливали...
Є л и з а в е т а
Тоді була дитина я мала,
Але й тепер ту радість відчуваю,
Яка мене, мов сонце, пройняла,
Коли сюди приїхали ми в маї,
І солов'ї співали над Дніпром,

Що миготів на сонці серебром,
І Київ враз засяяв перед нами
Серед дерев златими куполами.
З того часу я Київ полюбила.
Не там, а тут моя вітчизна мила.
Прости, тобі я болю завдала.
М и к и т а
Дарма — аби ти радісна була...

Чути тупіт кінських копит, і за хвилину в галерею вбігає Анна, сестра Єлизавети, трохи старша за неї дівчина, жвава й схвильована. На лівій руці, на рукавичці, вона тримає мисливського сокола. Не звертаючи уваги на поклони ченців, вона кидається до сестри.

А н н а
Яка ж я рада, що знайшла тебе!
Де мама? В церкві?
Є л и з а в е т а
(киває).
А н н а
Так-бо ж я і знала!
Спізнилась знов! Ну, буде прочухан...
Є л и з а в е т а
Та як же ти... ще з соколом!
А н н а
Ну що ж!
Коли ж такая трапилась пригода,
Що й досі я не схаменусь ніяк!
Є л и з а в ет а
Та що ж таке?
А н н а
Під Вишгородом я
На лебедів уранці полювала.
Аж гульк, дивлюсь, із лісової мли
Ватага суне витязів удалих

З богатирем прегарним на чолі.
Напевно, то якісь нові варяги,
Бо в нас таких не зустрічала я...
Так чи не так, острогами коня
Я стиснула і далі од ватаги!
Дивлюсь назад — він скаче наздогін!
Є л и з а в е т а
Хто наздогін?
А н н а
Та той варязький витязь...
Я ще хутчіш — що мить, то ближче він.
Аж до Гори я не могла спинитись,
І тільки стук загрозливий копит
За спиною я близько почувала.
Є л и з а в е т а
Безумная!
А н н а
Аж ось коло воріт
Його, мабуть, застава затримала,
І я сюди, нарешті, утекла!
Аж стисло дух!
С и л ь в е с т р
Та хто ж цей окаянний?
Його схопити треба!
А н н а
Менше з тим!
Аби від мами тільки не попало.
Піду скоріш до церкви...
Є л и з а в е т а
Схаменись!
Ти ж з соколом!
А н н а
І справді... що ж робить...
Візьми його, голубко, хоч на мить.

Передає Єлизаветі сокола, та бере.

III

Чути тупіт багатьох коней, і зараз же по тому в
галерею вбігає Гаральд, молодий, ставний і вродливий норвежець з сміливим обличчям, з рудо — золотавим волоссям. Злякана Єлизавета відступає й горнеться до Сильвестра, а Гаральд підходить до Анни. Кілька варягів входять за ним.

Гаральд
Нарешті я догнав тебе, царівно!
Даремно ти тікала, бо вели
Мене сюди мої пригоди дивні,
Коли я плив до вашої землі...
Що бачу я! Великий Бальдер, хто це,
Хто дівчина ота світловолоса...
Біля монаха чорного, отам?

Хапає Анну за руку. Але Єлизавета вже зникла за поворотом галереї.

А н н а
Ця дівчина? Спитай у неї сам.
Мене ж облиш.
Г а р а л ь д
О, дівчина чудова...
Так ось куди судьба мене тягла...
(Стоїть приголомшений).

З лівого боку вертається почет Інгігерди. Попереду йде сама Інгігерда поряд із збентеженою Єлизаветою, яка, винувато похиливши голову, слухає догану матері.

І н г і г е р д а

Яка ганьба! До церкви не прийшла,
В святі часи ганяєш десь по ловах,
Немов хлопчак який дурноголовий!
Де розум твій? Як сміла в божий храм
Ти увійти з оцим нечистим птахом?
А ще князівна! Дівчина! Що ж там
Подумали про тебе всі монахи!

Є л и з а в е т а

(крізь сльози).

Пробач мені... не знала...

Г а р а л ь д

(швидко підходить до Інгігерди і схиляється перед нею на одне коліно).

Королево!

І н г і г е р д а

(здивовано).

Та це ж Гаральд! Гаральде, звідки ти
У Києві з'явився полудневім,
Північний гість від конунгів-братів?

Г а р а л ь д

(цілує край її сукні).

Багато де я мандрував і бився,
В Сіцілії, у грецького царя,
З того часу, як переплив моря
І з родичами злими посварився.
І ось до вас свій човен повернув,
В Гардарику 1 шукати талану.
Тобі клянусь служити чесно й твердо,-
Чи прихистиш вигнанця, Інгігердо?

1 Давня скандінавська назва Русі.

І н г і г е р д а

Бажаний гість, тебе я бачить рада,
Гаральде, син Сігурда, смілий князь.

І Ярослав, я певна, в слушний час
Як вернеться, знайде тобі посаду.
Г а р а л ь д
(підводиться з колін).
Тобі мій меч і все життя моє!
Є л и з а в е т а
(скрикує).
Ай! боже мій! Він дряпає, клює!
Візьми його! Не можу далі я!
Г а р а л ь д
Дозволь мені!
(Обережно забирає сокола).
Біднятчко моє!
Рука в крові! Хіба ж їх можна брати
Без рукавички — гей, візьми, Рулав!
(Передає сокола джурі).
Але стривай! У лісі ж не була ти,
І я тоді не за тобою мчав...
А звідки ж сокіл...
О, яка пригода!
(Оглядається і бачить Анну, яка сміється).
Це, значить, ти його передала!
О королево! Знов тобі хвала
За двох дочок прекраснішої вроди!
Як ти сама, Олафова дочка.
І н г і г е р д а
Так — Анна це, а це Єлизавета.
Га р а льд
(палко).
Єлизавета! Єлизіф! Яка,
Яка ж вона прекрасна! Так, мене ти
Сюди на щастя, доле, привела!
О віщі діви Долі і Часу,
Верданді, мудра діва днів біжучих,
Ти провела мене крізь ліс дрімучий,

Щоб я знайшов життя мого красу!
Я мчав крізь ліс, крізь гори і долини,
Немов ловець на ловах соколиних,
А сокіл цей, що так мене манив,
На іншу руку раптом пересів.
І щоб здобути руку цю дівочу,
Пройду я світ від півдня до півночі,
Своїм човном схвилюю всі моря,
Здобуду світ, корону, перли, славу,
І все для тебе, донька Ярослава,
Лиш покохай мене, моя зоря!
(Бере за руку Єлизавету, зазираючи їй у вічі).

IV

Раптом чути дзвін багатьох дзвонів, сурми, вітальні крики. Всі кидаються до арок.

І н г і г е р д а

Це князь! Це він! Мерщій подати коні!
Назустріч всі! Ходім, Гаральде! Доні!
Всі швидко йдуть до виходу.
Лиш один Микита залишається в галереї.
Він дивиться задумливо крізь арки.

М и к и т а

Настав мій час... бажаний час відплати
За кривди всі, що Новгород зазнав...
Та хочу все ж тепер я сам пізнати,
Чим він людей отак причарував,
Владика Русі, мудрий Ярослав...
Але в цей час, рішучий і врочистий,
Чого ж мій дух збентежений охляв...
Бо ясний ангел, лагідний і чистий,
Тебе закрив від мене, Ярослав...

Завіса.

ДІЯ ДРУГА
"ЗАКОН І БЛАГОДАТЬ"

1030 р.

Луг перед брамою княжого терема — замку в Києві. Його мури із скупо прорізаними де-не-де подвійними вікнами візантійського стилю, з півкруглим верхом і колонкою посередині здіймаються в глибині лугу. Внизу, під широко розкинутим гіллям величезного дуба — глибока арка брами, входу до княжого двору. За рогом замку праворуч, через низеньку огорожу з двох чи трьох брусів, видно крутий обрив — яр, за ним віддаля, на сусідньому горбі — величний храм богородиці десятинної з золотими банями та інші будівлі. З лівого боку лугу, на першому плані, на гранітному підмурку — велика мармурова статуя лежачого лева. Навколо постаменту мармурові лави з різьбленими спинками. Літній ранок.

І

За сценою далекий спів дівчат. З воріт замку звуки сурм, і зараз же по тому з брами виходить загін княжої варти, яка стає обабіч входу. А за хвилю з брами виходить сам Ярослав у супроводі Сильвестра і Микити, який іде позаду. Ярослав трохи кульгає на праву ногу. Ще далі — два боярини: Мирослав і Слав'ята.

Я р о с л а в
(до Сильвестра).
То скільки ж книг сьогодні вже готові,
І чи багато почали писать?
С и л ь в е с т р
Готово п'ять книжок, великий княже:
"Златая цепь", слова святих отців,
Козьми Індикоплова мандрування.
Ця книга дуже рідка й дорога,

Діянія Дігеніса Акріта I
"Шестоднев" болгарського попа.
Я р о с л а в
Великий труд. Спасибі, мудрий отче,
Корисних книг замало ще у нас.
І добрій книзі більше я радію,
Ніж золоту в коморі. А проте
І по книжках казок багато різних,
Яких в житті, напевно, не знайти.
М и к и т а
Зате в житті бракує часом правди,
І казка це поправити спішить,
Бо ж тільки в казці дістає відплату
За добрі вчинки справедливий муж.
Я р о с л а в
(суворо).
За зло й добро відплачує создатель,
Він воздає по правді коємуж.
(До Сильвестра).
Хто це такий?
С и л ь в е с т р
Ти наказав знайти
Якогось мужа, хитра і розумна,
Щоб міг тобі в наряді послужить,
Зовуть його Микита, книги знає,
В художестві іскусен, а проте,
Хоч зараз мніх, мабуть, служив і в раті,
Бо часом, як почне рубати,-
Страшні дуби, мов цурки, розсіка.
Я р о с л а в
(до Микити).
Ти київський?
М и к и т а
(хмуро).
Ні, княже господине,

Не імам града здє...
Я р о с л а в
(глузливо).
Небесного взискуєш?
Ну що ж, приходь — писатимеш мені.
Так, запиши і зараз
(подає Микиті маленьку книжку й олівця)
мудре слово.
"Раніш закон, а потім благодать".
Мені казав це піп із Берестова,
Іларіон 1, гораздо мудрий муж.
"Раніш закон, а потім благодать..."
Ще запиши: "Червенські гради взять;
Поставити на Росі города,
Щоб степова спинилася орда..."
До речі — час подумать і про Юр'ев,
Що я оце на Чюді заснував.
А де ж Слав'ята?..

1 Іларіон — церковний письменник, перший митрополит із руських. Автор "Слова о законі і благодаті" — високохудожнього патріотичного ораторського твору (написано між 1037-1050 рр.), в якому прославлено Руську землю, князя Володимира, що запровадив християнство на Русі і об'єднав, зміцнив державу.

С л а в ' я т а
(наближається).
Тут, великий княже.
Я р о с л а в
Чи не знайшов городника мені
Послати в Юр'єв? Треба мужа хитра
І вмілого, щоб город міг зрубить.
С л а в' я т а
Є в мене грек іскусний на прикметі.
Я р о с л а в

Не хочу грека, звичай їх лукав,
І за очі не слід їх посилати.
Когось іншого пошукай, Слав'ято.
С л а в' я т а
Знайду когось.
Я р о с л а в
Та не барись шукать.

Відсилає жестом варту, яка вертається в замок, а сам з помітним зусиллям сідає на мармурову лаву під левом, запрошуючи Сильвестра. Інші стоять.

"Раніш закон, а потім благодать"...
Так, мудре слово...
(До Микити).
Ну, то, значить, ти
Взискуєш града вишнього, іного,
А на землі, бач, правди не знайти,
І у князів нема туди дороги...
О, якби міг іти я тим шляхом,
Де тишина і мудрість благодаті,
Щоб, меч важкий поклавши і шолом,
Палати білі й храми будувати...
І в Істини золотоверхий храм
Ввійти собі і двер відкрити вам.
Але важке в князів на плечах брем'я...
Як думаєш ти, легко то мені
Цю хвору ногу підіймати в стрем'я
І їздити старому на війні?
А я ж весь вік воджу в походи рать...
Раніш закон... а потім благодать.
(Підводиться).
Ну, то ходім подивимось, чи вчасно
Будови йдуть, що почали торік.
Так, мніше,— треба воювати вік,

Щоб збудувать єдиний храм прекрасний.
Всі йдуть праворуч.

II

Раптом чути сміх і дівочі голоси, і на лужок вбігає Єлизавета в супроводі кількох сільських дівчат. Єлизавета кидається до батька, а дівчата спиняються замішані біля мармурового лева, дивлячись на нього.

Є л и з а в е т а
Добридень, тату!
(Горнеться до батька).
Я р о с л а в
Зіронько моя!
Де ти була, чим бавилась, дитино?
Є л и з а в е т а
З дівчатами на Угорській горі
Збирали квіти, у Дніпрі купались.
Я р о с л а в
(голублячи її).
Гуляй, гуляй, дівчаточко моє,
Короткий вік дівочий, люба доню.
Одне тобі я можу обіцять:
Хоч доведеться мужа роззувать,
Але з колін піднімешся в короні.
С и л ь в е с т р
Найкраще всіх корон твоя дочка
Премудростію книжною сіяє.
І поки ти на Чюді воював,
Вона навчилась з Грек перекладати
І вже читає грецькі письмена.
Я р о с л а в
Чи правда це? Розумнице моя!
Хіба тобі так Греки до вподоби?

Є л и з а в е т а
Але ж у них — ти сам мені казав —
Усі земні премудрості сокрито.
То хочу я побачить, чи не знав
Якийсь мудрець такого заповіту,
Щоб утворився спокій на землі
І люди мудро, як в раю, жили.
С и л ь в е с т р
Премудрість ця в ученії Христовім.
Я р о с л а в
Христос сказав — несу не мир, но меч...
Ні, друже мій, нема шляхів готових,
Щоб давній гріх зложити з людських плеч
І мудрий рай тут на землі зростити.
Береться мудрість не із заповітів,
А із шукань і помилок гірких.
А щоб людей добру призвичаїти,
Чимало князь голів стинає злих...
Бо кроткий вік без крові не создать,-
Раніш закон, а потім благодать.
Людей учу я страхом і книжками,
Але і сам я у людей учусь.
Бо мудр народ, і житиме віками
В трудах і битвах вихована Русь.

В цю хвилину чути якесь рикання, а потім дівочий сміх і вереск біля статуї лева.

Я р о с л а в
Що там таке? Чого це крик дівочий?
Чого вони всі скупчилися там?
Піди довідайсь.

Дівчата з реготом кидаються врозтіч. З-за рогу постаменту висуваються спочатку чиїсь ноги в чоботах, а потім вся чорна фігура бородатого монаха, що сідає на лаві і протирає очі. Дівчата сміються.

Д і в ч а т а

— Та який рудий!

— Дивись, дивись! патлатий!

— З бородою!

— Неначе лев! І рикає як лев!

С в і ч к о г а с

Киш, мокрохвості! Вам чого тут треба?

(Пробує підвестись, але знову сідає).

Бо як вхоплю... то голову зверну.

Ярослав та інші наближаються.

Я р о с л а в

(суворо).

Хто це такий?

С и л ь в е с т р

Та це наш Свічкогас! Списатель книжний.

Я р о с л а в

Що ти там робив?

Д і в ч а т а

Під левом спав. А це під головою!

(Показують чималий череп'яний плескуватий жбан).

С и л ь в е с т р

Упився знов, п'яниця безсоромний,

Сосуд скудельний! Я ж тобі казав:

Не доведи до бісової чаші, Спинись на третій.

С в і ч к о г а с

(жалісно).

Господи, прости!

То чим би я лічив, премудрий отче,

Як не було тут чаші, тільки жбан...

С и л ь в е с т р

Опам'ятайсь, безумче! Встань пред князем

І не скверни брехнею язика.
С в і ч к о г а с
(схоплюється зляканий).
Прости мене, великий господине,
Не од вина, од мудрості охляв...
Я ро с л а в
Що ти верзеш!
С в і ч к о г а с
Єй-єй, великий княже!
Сам посуди, якщо вже на вино
І то якась потрібна міра, кажуть,
Щоб розум не пішов кудись на дно,
Та що ж тоді казать про мудрість книжну,
Яка міцніша всякого вина!
Ось я писав, бач, книгу дивовижну,
Аж чую — в голові якась мана...
Свят, свят господь! Мерщій вина хильнув,
Щоб з розуму прогнати цей туман,
Та надто вже малий попався жбан...
Бо не розвіяв мудрість навісну,-
І з горя я заплакав і заснув.
Я р о с л а в
Ти правду кажеш — писано-бо єсть,
Щоб бісеру свиням не розкидали,
То і тобі ж така довлєєт честь:
Якщо від книг глава твоя страждала,
Та щоб од мудрості не вилізли власи,-
Іди на хутір і свиней паси.
С в і ч к о г а с
Як то свиней! Але ж я божий інок!
Не хочу я!
С и л ь в е с т р
Не слухався порад,
То і паси тепер свиней і свинок,
Коли святий не впорав вертоград.

III

Чути тупіт коней, і на луг з лівого боку в'їжджає Гаральд в супроводі джури. Побачивши князя, він швидко сплигує з коня і підходить до нього.

Га р а л ь д
(поштиво уклоняючись).
Привіт тобі, мій княже господине,
Хоробрий вождь і мудрий будівник!
Привіт, принцесо!
Я р о с л а в
(пригортаючи до себе дочку).
В добрую годину!
Привіт, Гаральде, смілий войовник
І хвиль морських одважний розтинатель.
Ось бачиш, доню, скрізь він побував
І в Греках жив. Спитай, він мусить знати,
Чи справді там лиш мудрість і любов
І кроткі всі, немов в небеснім раї,
Чи навпаки — лукавство лиш і кров.
Все бачив він — і все, напевно, знає.
Спитай, не бійся.
Г а р а л ь д
(палко).
Все, що бачив я
І що здобув в мандрівках і боях,
Все — золото, шовки, убори гарні,
Алмази, ладан, келихи янтарні,
Вино хіоське, ласощі, шербети,
Не варто все усмішки свіжих уст,
Чудових уст твоїх, Єлизавето!
За тебе, за твою єдину ласку,
За погляд твій я все віддати рад,
Всі береги від Смірни до Дамаска

І город світу осяйний Царград!
Я р о с л а в
(глузливо).
Проте цих див у тебе ще немає,
Та і з Царграду, кажуть, довелось
Від кесаря тобі мерщій тікати.
Є л и з а в е т а
Не ображай вигнанця, любий тату,
В руці господній терези війни,
І що в часи недолі витязь втратив,
То завтра він поверне в час ясний.
До того ж він вітчизну втратив любу,
Чи є ж на світі гірша цеї згуба!
Я р о с л а в
(здивований).
Насправді бог младенців умудряє.
Дитиночко розумная моя!
Пробач, Гаральде.
Г а р а л ь д
(цілує край сукні Єлизавети).
Дівчино святая!
Тобі повік служити буду я!

Тим часом чути далекий, але сильніший шум і крики.

Я р о с л а в
Що там таке? Чого це крик і гамір?
Ану, підіть довідайтесь мерщій!

Але в цю мить вбігає збентежений і задиханий Ярун. Обличчя й одяг у нього заляпані глиною і крейдою, яку він даремно намагається стерти і тільки розмазує.

Я р о с л а в
(здивований).

Та це ж Ярун! Що скоїлось, кажи-но?
Чого ти весь у крейді і багні?
Я р у н
Свавілля то, великий господине!
Здуріли всі.
Я р о с л а в
Ти сам, мабуть, здурів!
Що там таке?
Я р у н
То каменщики, княже,
Дереводіли, теслі, столяри,
Що храм новий будують на горі.
Та ось вони порозганяли стражу,
Порозкидали шпаглі, молотки
І крик зняли — не хочем працювати!
Коли ж я взяв кількох бунтівників,
То почали скудель 1 перевертати
І вапною закидали мене!

1 Скудель — глиняний розчин.

Я р о с л а в
(здивований).
Та звідки в них свавілля це дурне?
А може, ти не заплатив їм плати
Або убавив? То дивись тоді,
Коли дізнаюсь, милості не жди.
Я р у н
Їй-богу, ні! Всім платим по ногаті 2,
Як ти звелів. А це варяги десь
Вчинили гвалт, до когось вдерлись в хату,
Покривдили чиюсь дівочу честь,
Когось убили...

2 Ногата — стародавня монета.

Я р о с л а в (у гніві).
Знов варягів знати!
Слав'ято, йди, негайно розсуди,
Іди і ти, Микито.

Ярун, Слав'ята і Микита виходять.

Ну, тоді
Я не піду дивитись на будови.
Ходім, Сильвестре, покажи мені
Твої книжки, якщо вони готові.
Ну що ж, Гаральде... Бачу, що мене ти
Питаєш мовчки про свою судьбу,
І як не помиляюсь, то, мабуть,
Ти щиро покохав Єлизавету,
Тому тебе я вислухати рад.
Г а р а л ь д
(радо).
Великий конунг!
Я р о с л а в
Не спіши, Гаральд.
Але ж ти сам повинен розуміти,
Що, перш як доню сватати мою,
Пора тобі уділа мати в світі
І всамперед вітчизну і сім'ю,
Бо князю руському негоже віддавати
Свою дочку бездольному пірату,
Хоча б він був грозою всіх морів.
Іди, здобудь корону, землю, славу,
Тоді вертайсь до доньки Ярослава
І радісних, клянусь, діждешся слів.
Г а р а л ь д
Спасибі, конунг. Виклик твій приймаю
І доведу, що справжній я варяг!
Я завтра же вітрила напинаю —

І заблищить мій меч, немов зоря!
І де б не був — в човні, в бою, в наметі,
До тебе лиш, моя Єлизавето,
Я думкою полину крізь моря!

Ярослав і Сильвестр виходять за браму, Єлизавета повільно йде за ними, кивнувши головою Гаральду.

Є л и з а в е т а
Прощай, Гаральде! Хай тебе господь
Хранить в путі, а я молитись буду,
Щоб він тобі вітчизну повернув.
Г а р а л ь д
(затримує її, вхопивши за руку).
О, не виходь! Залишся хоч на хвилю,
Дозволь мені в прощальную цю мить
Востаннє надивитись в очі милі,
Щоб дух сумний надією зміцнить.
Благаю, сядь, принцесо. Коло тебе,
Біля твоїх дозволь схилитись ніг.

(Змушує її сісти на лаву і сам сідає біля її ніг).

Ти, як зоря північная на небі,
Сіятимеш мені в путях моїх.
То накажи ж, моя царице-діво,
Що мушу я в твою свершити честь,
Які скарби нечувані і дива
Тобі в бою дістати і привезть.
Ти любиш храми — хочеш, із Софії
Святиню вищу — чаші золотії —
В Царграді я дістану й привезу?
Є л и з а в е т а
Не в золоті краса Софії храма,
А в співах дивних, що під куполами

Лунають там в блискучій вишині, —
Цих співів ти не привезеш мені,
Їх ангели співати научили.
Г а р а л ь д
(спантеличений).
Ні, купола, звичайно, не зніму
І співу взяти в руки не зумію,
Але як справді ангели в Софії
Чи в кесаря співають в терему,
Тоді, клянусь, хоч одного зловлю
І з вісткою до тебе надішлю!
Є л и з а в е т а
(сміється).
Господь з тобою, княже! Та хіба
Людина може ангела впіймати!
Га р а л ь д
(з досадою).
То що ж робити! О, яка журба,
Нічим тебе не вмію вшанувати.
Ну, хочеш, я з Дамаска привезу
Тобі таку чудову бірюзу,
Що, мов блакить, зорітиме у хаті?
Є л и з а в е т а
(підводиться).
Прощай, Гаральде! Бог тебе храни.
Повір, скарбів таких мені не треба.
Коли вже хочеш, привези мені
З того Дамаска, де під ясним небом
Почив співець великий Іоанн,
З його могили рожу чи тюльпан.

IV

Ця розмова раптом перебивається галасом і криками, і на луг ввалюється ціла юрба збуджених людей: теслі з сокирами і пилами,

каменщики з молотками і шпаглями та інші. На чолі натовпу каменщик Журейко, вродливий, ставний, чорнобородий муж. Він веде під руку Людомира, сивого діда, за яким іде Милуша, гарна дівчина в простому селянському одязі — білій сорочці і барвистій чорно-червоній запасці. Тут же двоє селян тримають зв'язаного молодого варяга Турвальда. Далі Слав'ята і Микита.

Г о л о с и з н а т о в п у

— Суда і правди! Покарай його!
— Казни убивцю! Годі вже терпіти!
— Геть кривдників!

Мирослав і варта, що вийшли з замку, марно намагаються відтіснити юрбу.

М и р о с л а в

Назад! Не можна тут!
Вертайтеся! Як смієте свавільно
Під теремом збиратись і кричать!
По що прийшли?

Ж у р е й к о

По суд і правду княжу!
Суда і правди вимагаєм ми!

Вбігають кілька варягів і кидаються на визвіл Турвальда, оголивши мечі.

В а р я г и

Тримайсь, Турвальде! Розв'яжіть його!
Або негайно всіх вас тут...

Г а р а л ь д

(миттю кидається до варягів).
Назад!

Варяги з сухим ремством відступають. Єлизавета йде до брами.

Г о л о с и

— Суда і правди! Покарать злочинця!
-— Суда і правди! Правди і суда!
— Казни убивцю! Геть варягів!

З брами виходить Ярослав. За ним Інгігерда, Анна і дехто з дружини.

Я р о с л а в
(підіймає руку).
Тихо!
Гомін негайно вщухає.
Я р о с л а в
(гнівно).
Хто сміє тут крамолу учиняти
І сварами бентежити народ?
Чого вам треба?
Ж у р е й к о
(виступає вперед).
Правди і суда!
(Підводить Милушу і Людомира).
У цих людей убито сина й брата.
Убивця тут. Отой варяг.
Я р о с л а в
Хто послуг?
Ж у р е й к о
Увесь народ! Всі бачили, як він
Цю дівчину в селі хотів покривдить,
А брат обстав, то він його убив
Раніш, ніж люди встигли, схаменутись.
Л ю д о м и р
Єдиний син, надія вся моя,
Єдина, що на старості лишилась...
Було ще два... але обидва ті
На Судомирі-річці в жаркій січі
За тебе, княже, разом полягли.
Еге, тоді... На Судомирі-річці,

Коли ти з Брячиславом воював.
А це один... найменший... Де ж та правда?
За віщо ж він загинув? Добрий був
І лагідний... та не стерпів наруги...
За це погиб... за правду...
Ж у р е й к о
Чуєш, князь?
Я р о с л а в
Я чую все. А ти ж бо тут при чому?
Тебе я знаю. Каменщик єси,
З отих майстрів, що храм новий будують.
Чого прибіг?
Ж у р е й ко
Моя то лада, княже,
І за її я мушу встати честь.
Я р о с л а в
(гнівно).
Ти мусиш храм усердно будувати,
А ти ще всіх з роботи позривав!
Ж у р е й к о
(хмуро).
Раніш ніж храми будувать святі,
Годиться правду ствердити в житті.
Я р о с л а в
(гнівно).
Подякуй лиш, що тверді ваші шиї
Згинаю в храмах я пред олтарем,
А не на торзі княжеським мечем.
Нехай вас учать словеса святії.
Ну, то чого ж ти хочеш зараз?
Ж у р е й к о
Помсти.
Казни його — ти ж згадував про меч.
Я р о с л а в
Чого ж ти сам не покарав його?

Твоє було це право.

Ж у р е й к о

Не було
Мене в той час. Коли його зв'язали,
Не міг же я такого убивать!

Л ю д о м и р

Всіх треба їх од нас повиганяти,
Бо кривди лиш і сором.

Я р о с л а в

(про себе).

Боже правий,
Як важко це — творити правий суд...
І де ціна життю! Його ж не вернеш
Ні золотом, ні кров'ю. Лиш одна
В цім правда є — щоб трепетали злі
І тиша панувала на землі. '

І н г і г е р д а

(що помітила вагання Ярослава).

Дозволь тобі порадити, мій княже,
Адже ж Гаральд поїде, то нехай
Пролита кров човна його не тяжить,
І вирою 1 ти вбивцю покарай.
Хай золотом відкупиться.

1 Вира — грошова кара, встановлена в "Руській правді" Ярослава.

Я р о с л а в

(спалахує гнівом).

Ти знов
За цих заброд-варягів обстаєш,
Як в Новгороді, де лилася кров
Моїх мужів, ошуканих за те ж!
Не буде ж так! Отець мій Володимир,
Коли поклав зміцнити на землі мир,
Сокирою розбійників карав!

Урун! Слав'ято! Плаху та сокиру!
Вам Ярослав затвердив правду-виру,
То правду-меч покаже Ярослав!
Є л и з а в е т а
(кидається до батька),
Ні, ні, не треба крові, тату милий!
І Володимир потім скасував
На смерть карати. То і ти помилуй!
Нехай-бо мудрим буде Ярослав,
Яким народ уже тебе назвав!
(Звертається до Людомира).
Прости і ти злочинця, діду любий!
Навіщо кров? Вона ж не верне згуби
І сина вже твого не воскресить.
Л ю д о м и р
(розчулений).
Хай буде так, дитиночко ласкава,
Мов сонечко, ти сяєш на землі...
Хай доленька ясна тобі щастить
І лада любого Даждьбог тобі пошли.
Я р о с л а в
Да буде так. То розв'яжіть його
І хай заплатить вісімдесят гривен —
Подвійну виру.

В натовпі глухе ремство.

Ж у р е й к о
(хмуро).
То неправий суд.
Я р о с л а в
Ти, каменщик, коли будуєш церкву,
Єдиний кут свій бачиш, я ж усю
Від самого підмурка до хреста.

Варта розв'язує Турвальда.

Га р а л ь д
(кидає йому великий гаман з золотом).
Не вартий ти помилування, дурень!
Принцесі дякуй за своє життя. Плати вину!

Слав'ята і Ярун відлічують гроші і дають Людомиру.

Т у р в а л ь д
(випростується з дурним сміхом).
Тепер, ха-ха, я вільний.
І дівку цю я золотом купив!
(Хапає в обійми Милушу).
Вона моя!
Ж у р е й к о
(кидається до нього),
То пропадай же, клятий!
(Вражає Турвальда ножем, той падає).
Я р о с л а в
(в страшному гніві).
Держіть його!

Але Журейко зник у натовпі. Гаральдові варяги кидаються, вихопкзши меч, на Людомира й Милушу.

Гей, рицарі, до зброї!
Рубайте всіх!

Але Микита з силою відштовхує перших двох варягів.
М и к и т а
Геть прокляті забороди!

Варта й юрба будівників мит'тю відтісняє й обеззброює варягів. Шум стихає. Єлизавета горнеться в сльозах до Ярослава.

Я р о с л а в

Ось бачиш, люба доню, мудрий лад
Не насадити кроткими руками,
Немов троянд і лілій тихий сад.
Як діїїсий ліс мотиками, роками
Державне поле треба корчувать,
Щоб гиросла на ньому благодать.
Да буде мир! І богом я клянусь,
Що кожного вразить моя сокира,
Хто збаламутить Київ наш і Русь,
Хто осквернить насильством справу миру,
Як каменщик, що оголив ножа,
Коли я суд перед людьми держав.
Тепер до праці. Хай живуть навіки
Державна Русь і Київ наш великий!

Вигуки. Сурми.

Завіса.

ДІЯ ТРЕТЯ

"КВІТНЕВИЙ СНІГ"

1032 р.

Той самий лужок перед княжим замком в Києві, що й у попередньому акті. Але тепер усе: і луг, і дерева, і виступи стін, дверей та вікон замку — занесене несподіваним квітневим снігом, що випав вночі і не встиг ще ні пожовкнути, ні розтанути.

Чудовий сонячний ранок з легким приморозком. З правого боку лугу збудовано дерев'яний поміст, який зараз кілька отроків і майстрів застилають червоним сукном, інші ладнають крісла.

Біля брами стоїть, опершись на топірець, хмурий воїн.

І

З замкової брами виходить Людомир. Спинившись біля воріт, він дивиться примруженими і прикритими рукою очима на сніг і непохвальне хитає головою.

Л ю д о м и р
(до вартового).
Диви, яке! У квітні раптом сніг!
Уже весна дерева розбудила,
Уже струмки побігли по ярах
І Хоре 1 великий зняв покрови білі
З усіх полів і в зелень їх одяг.
Аж раптом сніг... не гоже... не добро.
З давніх-давен такого не чували,
Щоб сніг новий у квітні. Не гаразд...
Хіба в той рік, як Володимир князь
Старих богів повикидав в Дніпро...
(Хитає головою),
Еге.. еге... було це в рік печалі...
Ось і тепер... не гоже... не добро...
Лиш воронам це радість. Ворон кряче
На сніг новий. Бо — кажуть, прилетів
З-за моря крук, отож воно і значить:
Гаральд цей крук, і на голубку нашу
На білую... він кігті нагострив.

1 Хоре — божество у слов'ян.

З лівого боку виходять Давид і Ратибор, двоє похмурих новгородських мужів, солідно вдягнених в суконні шуби. Вони йдуть до брами, але вартовий їх спиняє.

В а р т о в и й.
Не можна в терем. Хто ви єсть?
Р а т и б о р
(суворо, басом).
Пусти.
Ми нарочиті мужі Новгородські
Давид і Ратибор.
Д а в и д
(улесливо, тенором).
Шукаєм мніха
По імені Микита. Сей монах
Живе у князя і малює книги.
В а р т о в и й
Проходьте.
Л ю д о м и р
Не люблю цих дзвонарів.

Давид і Ратибор проходять в браму.
З міста, але з правого боку, знизу через яр підіймається схвильована і задихана Милуша. Вгледівши батька, вона підбігає до нього.

М и л у ш а
Ой любий тату! Що я зараз чула!
Ходім сюди!
(Одводить його далі од брами).
Не знаю, що й робить.
Л ю д о м и р
Та що таке, що скоїлось?
М и л у ш а
На торзі
Зустріла я одного тесляра,

Який тоді з Журейком працював.
О ладо мій! Невже він повернувся?
Невже тебе побачу знову я?
Л ю д о м и р
Хто повернувсь?
М и л у ш а
Та ладо ж любий мій!
Клянеться тесля, що його він бачив,
В печерах на Звіринці десь живе,
Ховається і лиш вночі виходить.
Туди мерщій!
Л ю д о м и р
Так ось що значив сніг!
Звалився він на голову тобі.
До нього йти!.. А ти хіба забула,
Що клявся, князь Журейка покарать?
М и л у ш а
(ламає руки).
Ой лишенько! Його ще справді схоплять...
Що ж діяти? Просить князівну. Ні!
Сама піду і в ноги кинусь князю,
Адже ж Гаральд приїхав на весілля,
І, може, князь на радощах простить...
Л ю д о м и р
(хитаючи головою).
Навряд, Милуша, дуже він зрадіє,
Що люба доня вийде за поріг
І назавжди покине рідний Київ.
Коли б її затримати він міг...
Але в князів потреби, бач, не тії...
Хоч доньку жаль, але пильнуй державу.
Отак-то і звалився в квітні сніг
На голову і нам... і Ярославу...
Таке, бач, доню, діло наше...

II

З-за брами чути гучні й високі звуки сурм, і з воріт виходить зміна варти.

М и л у ш а
(зі страхом).
Князь!
(Одводить батька праворуч до яру).

Хвилина мовчання, після якої в морозному повітрі чути веселий дівочий сміх. З-за брами на лужок вибігає Анна, тягнучи за руку Єлизавету. Обидві в соболевих шубках, рум'яні й свіжі від морозу.
А н н а
Та ну ж бо, ну! Чого така сумна ти?
Дивись, як гарно! Сонечко яке!
А сніг який чистенький і не м'ятий,
Яке повітря свіже і п'янке!
Як весело! Їй-бо, це краще квітів.
Весняний сніг в апрілі — це, мабуть,
Привіз Гаральд з країн тих льодовитих,
Де хуртовини цілий рік метуть!
Щасливиця! Такого мати лада!
По всій землі ім'я його гримить!
На всі моря його сягає влада,
Норвегії король! І цілий світ
Твоє ім'я з ним поряд повторяє!
Є л и з а в е т а
Оце мене і мучить і гнітить...
Подумай лиш! Од краю і до краю
Лилася кров в походах тих гучних,
І скільки жертв невинних проклинали
Моє ім'я... а це великий гріх,
Його не змить ні каяттям, ні жалем.
А н н а

При чому ж ти! Мужчини всі такі.
Їм лиш давай добичу та походи,
А що десь там чекають їх жінки, —
Байдуже їм, хоча за нашу вроду
Вони і б'ються ніби по світах.
Та не сумуй. Тепер він споважніє,
Як став король, а не мандрівний птах,
І будеш з ним в Норвегії сидіти,
Полотна прясти й колисати діти!
Є л и з а в е т а
О боже мій... покинуть рідний Київ
І рідний край... Я не знесу розлуки.
А н н а
(зітхає).
Це справді зле. Але дівочу руку
Завжди жених, де схоче, поведе,
Ох, і мене такая ж доля жде!
Адже мене король французький свата.
І як на це погодиться наш тато,
То доведеться їхати в Париж!
А це мені неначе гострий ніж!
Там ні кравців, ні крамарів путящих,
Доми холодні, вулиці брудні.
Та ще вовки десь поряд виють в хащах,
Ні хліба гарного, ні меду, ні блинів,
Не кажучи уже про кавуни.
Є л и з а в е т а
(зітхнувши).
Ласунка люба!.. Що ж мені казати!
Де я знайду чудових стільки книг,
Такі пісні, як в Києві у тата,
Що королів мудріший всіх земних.
А Київ наш — зелений і прозорий!
Дніпро широкий... кучеряві гори,
Палати білі, бані золоті...

Де ще красу подібную знайти?
І це все кинуть... Тата, отній дім?
А н н а
Та ну-бо, годі! Годі сумувати.
Ще, може, щось придумаєм, зажди...
Пора, здається, убиратись в шати,
Твого Гаральда зустрічать. Ходім!

Ідуть повільно до брами. Милуша кидається за ними навздогін.

III

Тим часом з воріт замку виходить Давид і Ратибор в супроводі хмурого Микити, який, порівнявшись з князівнами, поштиво їм уклоняється.

А н н а
(озирнувшись на Микиту).
Чого він ходить мніхом, цей Микита,
Замість шукати долі на коні,
Як інші мужі славні і міцні?
Чи не тебе він покохав несито,
Що з горя заховав свою судьбу
І серця жар під чорний цей клобук? 1
Дивись мені! Чогось на тебе він
Скидає оком прикрим, мов полин.

1 Клобук — висока циліндрична шапка з покривалом. Носять православні монахи.

Виходять.

Р а т и б о р
(озираючись на князівен).

Хто ці дівиці? Дщері Ровоама?
Коліно нечестивого царя?
Д а в и д
(озираючись).
Ушей тут много зайвих і чужих,
То потечемо лучше на Подолье
В подвір'я наше, поговорим там.
М и к и т а
Ні, зараз я невільний, бо наряд
Мені дав князь і нехтувать не можу.
Д а в и д
То сядьмо тут.

Струшує сніг на лавці біля статуї лева й сідає.

Р а т и б о р
(сідає поряд).
Нам дивно чути, брате,
Що сам себе невільним ти зовеш,
Що служиш ти, виходить, супостату
І нечестивих уряди блюдеш.
Не те я мислив: коли нам сказали,
Що в Києві тут бачили тебе
В одежі мніха, в князя під началом,
То радості ісповнились серця.
Гадали ми, що тайно в стан ворожий
Проникнув ти, щоб мстити за отця,
За Новгород великий, город божий,
Чиї вольності зламав цей Ровоам!
М и к и т а
(стримано).
Мені казать не треба — знаю сам,
Але чи варто мстити Ярославу,
Коли тепер будує він державу
І Новгород міцніє разом з ним?

Р а т и б о р
(обурений).
Як Новгород міцніє? Наче грім,
На город наш нове звалилось горе:
В похід нещасний Ульф, Рагнвальдів син,
Водив полки в якісь Зирянські гори,
І кілька тисяч наших край землі,
Біля Воріт Залізних, полягли.
Д а в и д
(зітхнувши).
Мої сини погибли там обоє
І тисячі інших хоробрих воїв.
Р а т и б о р
А Ульф живий! І знову Ярослав
Його до пас посадить.
М и к и т а
Вже відняв
Великий князь посадництво у нього,
На Ульфа він страшку обрушив лють.
Р а т и б о р
Це все одно! Бо кривд минулих мкого,
І всі вони до бога вопіють!
Возстань і мсти! Згадай, що ти Микита!
Син Коснятина славного того,
Що вірності зразок був знаменитий,
Коли човни князівські порубав —
Щоб на Русі був князем Ярослав!
А він його за вірність заточив!
Возстань і мсти! Тобі належить гнів
І месті меч, як сину Коснятина,
Добриничу, наслідникуу князів!
М и к и т а
(випростується схвильований).
Так, я Добринич. Скоро вже три роки,
Як я живу в цім стані ворогів,

Куди мене привів священний гнів
І жажда помсти. Пильно крок за кроком
Ходжу за князем і ховаю ніж —
О боже мій! — під цим убранням миру...
Але чи можу зважитись я щиро
Його вразити зараз! І коли ж!
Коли пізнав так близько розум дивний
Мудрішого з усіх земних царів,
Пізнав того, хто не лише в добрі,
А навіть в злі, і в хибах все ж нехибний,
Немов насправді вишнього рука
Його веде до правди в помилках!
Що б не робив і як би не блукав, —
Завжди мети доходить Ярослав!

Давид і Ратибор підводяться.

Р а т и б о р
Прощай, Микито! Тільки пам'ятай,
Що Новгород чужий тобі навіки!

Виходять, піднявши руки. Але обурений Микита хапає Ратибора за руку і примушує повернутись.

М и к и т а
Мені чужий! А хто ж бо дав вам право
Від Новгорода всього промовлять?
Хто ви такі? Самотні і лукаві,
Ви плетете гнилу, нікчемну сіть,
Якою вам життя не зупинить,
Новгород стоїть за Ярослава
І за єдину руську державу.
Р а т и б о р
Що кажеш ти, безумче! Ти ж бо сам
Розпечений кривавою жагою...

М и к и т а
Нехай це я! Я скривджений судьбою
І маю право мстити за отця,
Хоч знаю сам, що в час рішучий бою
Не доведу я помсти до кінця...
Ідіть собі! І не мені, а вам
Зачинять двері новгородських брам!

Іде повільно в браму. Давид і Ратибор виходять. З замку виходять пишно одягнена Інгігерда з Ульфом, продовжуючи розмову.

І н г і г е р д а
Своїм не вірю вухам! Ярослав
Відняв у тебе Новгород! Відняв
Уділ наслідний родичів моїх!
У л ь ф
(хмуро).
Не тільки це. Неначе справді сніг,
Знов накотивсь на мене вчора князь,
Щоб з Ладоги також я забирався.
І н г і г е р д а
(обурено).
Як з Ладоги! Нечувана новина!
З Альдейгюборга, міста мого віна 1,
Де сам Рагнвальд намісником сидів!
Та це ж образа пам'яті батьків
Й мені самій! Він збожеволів, певно!
Образа це тяжка, смертельна, кревна!
Та ще в той час, коли Гаральд вертає,
Овіяний вітрами всіх морів,
Де слави він всесвітньої зажив!
Ні, з князем я сама поговорю,
Зарано він людей тих ображає,
Які колись знайшли його зорю!

Стривай! Йому хоч трохи я віддячу.
Звели дружині, щоб сурмили збір.

1 В і н о — посаг.

У л ь ф
Але ж нема Гаральда, і дозір
Не сповістив про нього ще неначе...
І н г і г е р д а
Іди й сурми!

Ульф, здвигнувши плечима, іде в браму. Зараз же по тому в замку чути урочисті звуки сурми.

І н г і г е р д а
Нехай тепер побачить.

IV

З брами виходить загін князівських дружинників, який вишикується обабіч воріт, а за хвилину виходить Ярослав. Він в повному князівському уборі, але хмурий і стурбований. Він жестом спиняє почет, що йде слідом за ним,— бояр, духівництво, дочок,— затримавши одного лише Сильвестра, з яким виходить на авансцену.

І н г і г е р д а
(про себе)
Нехай тепер Гаральда почекає,
То, може, це зіб'є йому пихи...
Боюся я, що справа йде до краю
І не минути свар мені лихих...
Пауза. Напружене чекання.
Я р о с л а в
(до Сильвестра).

З усіх сторін встають примари давні,
Мої полки побито у Зирян,
І знов Мстислав готує меч і брань
На города й права мої державні...
Хай боротьба! Не це страшить, Сильвестре,
Не в перший раз мені водити рать.
Страшне доріг таємне перехрестя,
Коли не знаєш, путь яку обрать.
І знов біда. Неначе сніг весняний,
Звалився Гаральд на голову мені...
Що тут робить?.. Віддать дочку кохану
В далекий край? О, ні, це гірше смерті...
Лишити тут з Гаральдом? Знову ні!
Це значить дати зброю Інгігерді,
Та ще в таку знаменную добу,
Коли на бій я викликав судьбу...
С и л ь в е с т р
Судьба царів земних в руці господній,
І не страшний в апрілі божий сніг,
Бо не к різдву іде, а к великодню,
І скоро вже прийде він на поріг.
Розтане сніг, а з ним твої турботи,
Та і дочку відпустиш не навік.
Я р о с л а в
(нетерпляче).
А там весна... а там... яка нудота
Оці слова нікчемні і пусті,
Що їх за мудрість продають в житті!
Мовчи, монаше! Не дратуй словами.
Де ж той Гаральд? Невже перед дверима
Його повинен ждати руський князь!
Гей, хто там є?
Слав'ята підходить.
Хто дав тобі наказ
Сурмити збір, коли нема Гаральда?

С л а в' я т а
(здивований).
Княгиня, княже. Власне, син Рагнвальда.
Я р о с л а в
(гнівно).
Це змова, щоб мою понизить честь!
Де Інгігерда?
Інгігерда підходить.
Знову злая лесть!
Як цар Давид глаголет. Знов мене
Ядий мій хліб вражає. Хто почне
Гірке вино, то хай не кривить рота.
І н г і г е р д а
(гордо).
Не Ульф почав. Тобі прийшла охота
З Альдейгюборга вигнати його.
Із міста віна шлюбного мого!
Як міг Гольмгард у нього ти відняти?
Я р о с л а в
(гнівно).
Гольмгарда я не відаю, жона!
Є Новгород — і час би пам'ятати
Княгині руській славні імена!
І не відняв, бо не його то місто,
Правителем моїм лише він був.
Та й празив зле і не приніс користі,
Згубив полки і слави не здобув.
То дякуйте ж терпінню моєму,
Що голови я не зітнув йому
І в монастир тебе ще не замкнув!
І н г і г е р д а
(бліднучи від гніву).
Не смієш ти! Він ярл 1 і старший в роді,
А я дочка Олафа!

1 Я р л — можновладний граф.

Я р о с л а в

Досить! Годі!
Доволі вже цих ярлів без землі!
Пройшли часи Еймунда і варягів,
Які на Русь по золото плили.

І н г і г е р д а

Тоді і ти не мав землі і стягів,
Еймунд тобі здобув і Русь і стол.
Сурми і музика.

Я р о с л а в

Яка брехня! Наємником за гроші
Був твій Еймунд, а потім перейшов
До ворога,— що дав за меч дорожче.
Такі варяги!

І н г і г е р д а

(спалахнувша).

Але і ти варяг!

Я р о с л а в

Ні, не варяг! Є в мене кров іная.

І н г і г е р д а

Рабинина...

Я р о с л а в

З усіх небесних благ
Найвищим благом кров я цю вважаю,
Що є з народом вірний мій зв'язок.
Мені не треба пишних тих казок,
Що предків нам шукають десь за морем.
Народ мій тут, на рідних цих просторах,
Від Києва до Ладоги живе.
І не заброд Ісландії суворих,-
Мене своїм він предком назове!

Повертається, щоб іти до помосту, але в цю мить підходить видимо стурбований Мирослав.

М и р о с л а в

Пробач мені, великий господине!

Я р о с л а в

Що там таке? Нема часу для справ.

М и р о с л а в

Чекать не можна. Знов про Коснятина
Я новину важливую пізнав.
Дивись цей лист, його перехопили
В кружалі 1 ми в таємного гінця.
На тебе змова...

1 Кружало — шинок.

Я р о с л а в

(переглядає нашвидку пергамент).
Ще не до кінця
Звершили ви своє ганебне діло!
Не досить їм державу розхитать,
То вже мене вразити яко тать,
О Коснягине, мислиш, раб лукавий!
На родича, на князя ніж кривавий
Наважився убивцям передать...
Чи не тебе прощав я стільки раз,
Шануючи усі твої чесноти
І допомогу в оний бурний час...
І ось тепер знов заколот і проти
Мого життя крамола піднялась!
Так, це його і підпис, і печать...
Але кому ж надіслано листа?

М и р о с л а в

Тепер цього не можна вже пізнать,
Бо посланця живим я не застав.

Я р о с л а в
Страшні діла! Коли закон і правду
Нарешті я затвердив на Русі,
Вони війни і крові тільки жаждуть,
Щоб повернуть усобиці часи.
Ні, годі вже вагань і милосердя!
Вразити треба гідру навісну...
У монастир замкну я Інгігерду
І Коснятину голову зітну.

З гордо піднесеною головою іде на поміст і сідає на трон. Інгігерда, Анна, Єлизавета та 12-літній хлопчик Володимир ідуть за ним і займають свої місця. Бояри й дружинники стають навкруги помосту. Народ заповнює луг.

V

Під звуки музики починається похід Гаральда. З лівого боку повз натовп, що розступився, йде Гаральдова дружина з знаменами; невільники, що несуть дари, і нарешті сам Гаральд в пишній туніці та позолоченій кольчузі і в увінчаному короною шоломі. За ним кілька джур і зброєносців, з яких один несе невеличку позолочену арфу. Серед варягів Свічкогас, чиє бородате й добродушне слов'янське обличчя аж ніяк не пасує до варязького його озброєння і одягу. Гаральд з гордо піднесеною головою швидко підходить до помосту і, схилившись на одне коліно, зараз же встає.

Г а р а л ь д
Дозволь тебе вітати, господине,
Великий конунг Руської землі,
Гаральдові, що клятву ствердив нині
І, подолавши перешкоди злі,
Вернувся не мандрівником бездомним,
А конунгом Норвегії законним
І власником земель і кораблів.

Я р о с л а в
І я вітаю радо і ласкаво
Гаральда, переможця-короля,
Давно для нас твоя крилата слава
Вперед летіла швидше корабля.
Будь гостем в нас, бажаним, дорогим.
Г а р а л ь д
Дозволь мені сплатити ці борги
Моєї дяки і моєї шани,
Піднести в дар здобутки океану
Та тих його розкішних берегів,
Де я пройшов, поклавши меч на керму,
Від самого Босфору до Палермо.

Він дає знак, і кілька невільників підносять і складають біля ніг князя й княгині золоті й срібні чаші, сувої шовку, плоди і т. ін.

Я р о с л а в
Твої дари, Гаральде, я приймаю,
Але в житті ясніше всіх скарбів
Людини честь і мужа вірність сяє,-
Чи з чистим серцем ти до нас приплив?
Г а р а л ь д
Великий конунг!
Я р о с л а в
Ні, не треба слів.
Тобі я вірю. Вибач це питання,
Воно в душі з'явилось мимохіть,
Коли пізнав я щойно, в мить останню
Велике зло, яке хотів вчинить
Мені один колись найближчий муж...
Кому ж тоді довірити? Кому ж?
Які алмази, перли чи смарагди
Дорожчі нам від вірності і правди,
Які я прагнув ствердити в житті!

Га р ал ь д
Прославлений за це навіки ти,
Що мудрий суд і громадянське право
Ти записав у книзі Ярослава
І "Руську правду" людям дарував,
Щоб мир і труд в народі панував.

Вигуки

Нехай живе премудрий Ярослав!
Я р о с л а в
Так, мир і труд. Привіт тобі, Гаральде!
Мій розум ти відчув і зрозумів,-
Щоб наш народ міцнів в труді і правді,
Не можу я прощати ворогів.
І кожен, хто порушить справу миру,
На правду хто на руську посягне,-
Того вразить безжалісна сокира,
Во мир і труд — це благо основне.
Тебе ж, Гаральде, щиро я вітаю,
Як родича і мирного посла.
Тому, хто руську правду поважає,
Завжди у нас і шана, і хвала.
Г а р а л ь д
Великий конунг, честь тобі і слава.
Норвегія шанує Ярослава.

Музика. Похід триває.

С и л ь в е с т р
Свят, свят господь! Та це ж наш Сзічкогас!
Коли ж це він в варяга обернувся?
Що за мана! Ану-бо, йди до нас!
(Підзиває пальцем).

Свічкогас підходить.

С и л ь в е с т р

Чи ти здурів? У що це ти узувся?
Де ти блукав, де свині пас?

С в і ч к о г а с

Ба ні!
Не свині пас, а бився на війні,
Для нас, варягів, море по коліно,
У нас, варягів, вдача соколина,
Хапай де хочеш золота, вина
І чаш лічить не треба — пий до дна.

С и л ь в е с т р

(обурений).
Тьху, щоб тебе! Та звідки ж ти варяг?

С в і ч к о г а с

(співає).
Коли монах поплавав по морях,
То стане він варяг, а не монах!

Одна з невільниць, дуже гарна, напівроздягнена, але в золотих оздобах дівчина-італійка, що тримає золоту тацю з помаранчами, тремтить від холоду.

Є л и з а в е т а

(підводиться).
Чи бачиш, тату, дівчину прекрасну,
Що помаранчі держить золоті?
Вона півгола, сирота нещасна,
І на морозі, бідная, тремтить...
Це, певно, італійка... йди сюди!
Дівчина боязко підходить.

Є л и з а в е т а

Зогрійся, бідна... годі, не тремти.

Спускає з плеча своє хутряне корзно 1 і укриває ним дівчину, тоді сідає.

1 Корзно — хутряний одяг, схожий на плащ.

Д і в ч и н а

О грація, о грація, реджина! 2
(Цілує її сукню і руки).

2 Реджина (італ.) — королева.

Г а р а л ь д

(вражений, про себе).
О дівчина, ясніша, ніж кришталь!
Невже мені судив таку дружину
Великий бог чудесного хреста!
(Голосно).
Вона твоя, ласкава королівно,
І сам твоїм я радий стать рабом,
Бо і мене теплом живим і дивним
Зогріла ти, як цю своїм крилом.
Але пробач! Ніде в цілому світі
Я не знайшов ніде таких дарів,
Які б могли як слід тобі личити,
Тобі, моїй недосяжній зорі.
Щоправда, є одна у мене шана,
Я пам'ятав священний заповіт
Зірвать тобі з могили Іоанна
Тюльпан, лілею чи рожевий цвіт...
Але пізнай, моя Єлизавето,
Хай не сумує серце золоте:
Немає квітів на труні поета,
Один лиш терен дикий там росте.

Є л и з а в е т а

Така судьба усіх співців чудових —

Їх тернами увінчує життя...

Га р а л ь д

Зате не в'яне цей вінок терновий,
Для тебе я зірвав оце гілля
І в золото оправив та рубіни.

(Бере в джури і подає з поклоном Єлизаветі оправлений в золото вінок).

А на могилі насадив шипшину,
Щоб колючки із рожами сплелись.

Є л и з а в е т а

(підводиться зворушена).

Хай бог тебе нагородить колись
За вчинок цей, гідніший всеї слави,
Що ти зажив в ці роки по світах!
Якби ти всі завоював держави,
Пройшов весь світ, всі межі і застави,
Ти б не знайшов до мого серця шлях.
А вшанувати так співця могилу
Міг тільки той, хто сам складав пісні,
І цим тепер дорожчий ти мені.
Бо я ціню святу натхнення силу,
І зараз вірю, що насправді скальд 1,
А не звитяжець тільки мій Гаральд.

1 Скальд — скандінавський поет і співак, який складає пісні про битви і походи вікінгів, конунгів та їхні перемоги.

Г а р а л ь д

(бере у джури арфу, проводить рукою по струнах, співає).

Славу тобі, тобі, моя кохана,
Я проспівав у всіх краях землі,
Скрізь, де пройшли по хвилях океану
В піні сріблястій мої кораблі,
Йшли ми крізь скелі в верниводах бурних,
Тільки до тебе неслися думки,
Потім спинилися в водах лазурних,

Де, як сапфіри, горять острівки.
Тільки і там, і там не знав покою.
Скрізь я шукав чудесний образ твій.
В хвилях морських, в мереживі прибою,
В струнах шукав на арфі золотій.
І ось тепер крізь бурі і замети
Приніс тобі душі незгаслий спів:
Тебе люблю, моя Єлизавето,
Тобі весь пал невимовлених слів!
.Я р о с л а в
(підводиться),
Хвала тобі, всесвітній переможцю,
На струнах ти ще краще, ніж в бою.
Здобув собі звитягу найдорожчу,
Дівоче серце, горлицю твою.
Отож, коли вона тебе вітає,
То в згоді я також не відмовляю.
Привіт тобі! Судьбу свою прослав!
В и г у к и
Нехай живе премудрий Ярослав!

Муаика.

З а в і с а.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

"К А М Е Н Щ И К І КНЯЗЬ"

1032 р.

Сад в замку Ярослава. Вздовж всього середнього плану, навкіс, з лівого боку авансцени і в глибину саду йде відкрита галерея —

переходи. На передньому плані праворуч мармуровий басейн з фонтаном і мармуровою ж лавкою поряд.

Травневий вечір, що скоро переходить в ніч.

І

В садку і за аркадами галереї рух— сьогодні весілля Гаральда і Єлизавети. Проходить заклопотана челядь, пробігають дівчата. За одною з них женеться й наздоганяє Свічкогас. Він у розкішному західному вбранні дружинника-варяга, з чималою флягою на поясі.

Д і в ч и н а
(пручається).
Та одчепись, дурний! Знайшов-бо час
Чіплятися без сорому й користі!
Хіба не знаєш, що весілля в нас
І треба в церкву виряджать невісту!
А ще монах!
С в і ч к о г а с
І зовсім не монах
І можу це сугубо доказати.
Недурно ж я поїздив по світах
І знаю, як сотворені дівчата.
У нас, варягів, скрізь один звичай:
На морі — напинай вітрила,
На суші — вихиляй барила
І скрізь дівчат гарненьких приручай!
(Знову обіймає дівчину).
Д і в ч и н а
Пусти, скажений. Я ж кажу — не час!
Он люди ходять.
С и л ь в е с т р
(входить і бачить цю сцену).
Знову Свічкогас!

Ти що тут робиш, демоне лукавий?
Дівчина тікає.
Вже до дівчат присікався, як пес!
Сосуд пекельний! Окаянний бєс!
Та я тебе, єретика, прояву,
Негайно в яму кину по уставу
Усіх семи соборів пресвятих!
С в і ч к о г а с
(гороїжиться).
А ти би, отче, все ж таки притих,
Дивись, ворон поснулих розшугаєш,
Мене ж уставом тим не залякаєш,
У нас, варягів, лиш один устав —
Бери, що треба, та держи, як взяв.
Отак-то, отче!
Сідає на лаву і починає спокійнісінько смоктати з фляги.
С и л ь в е с т р
(обурений).
Ах ти, єретик!
Іуда, Арій 1, Святополк 2, Ахав! 3
Та як у тебе повернувсь язик
Таку хулу на церкву возглашати!
"У нас, варягів!" Ах ти, свинопас!

1 А р і й (помер 336 р.) — александрійський священик, основоположник релігійної течії аріанства, яке церква визнала єрессю.
2 Святополк Окаянний (бл. 980-1019 рр.) — руський князь, що в усобній боротьбі за престол убив своїх братів Бориса, Гліба, Святослава. Убитий Ярославом.
3 Ахав (917-895 рр. до н. е.) — ізраїльський цар, що ввів культ Ваала і Астарти, засуджений у релігійних книгах.
С в і ч к о г а с
(не підводячись, добродушно).
Та годі-бо акафіста 4 читати,
А то ще горло з крику заболить.

Хильни-но краще чару в добрий час.
Адже ж весілля — то коли ж і пить.
(Наливає срібну чару і простягає Сильвестрові).

4 Акафіст — церковна хвалебна пісня-молитва.

С и л ь в е с т р
(в гніві).
Та як ти смів подумати, проклятий,
Що я, монах і княжий духівник,
З тобою буду чаші вихиляти,
Немов я сам безбожний єретик!
С в і ч к о г а с
О боже ж мій... Для чого глум і чвара?
Ну, вип'ю сам.
(П'є).
Ех, отче, то хіба
Я єретик, що вип'ю зайву чару?
Така уже, мабуть, моя судьба...
Був свічкогас, монах, списатель книжний,
Перехилив... іди свиней пасти...
Покривдили... не міг цього знести
І став варягом чудом дивовижним...
Багатий... вільний... цілий світ пройшов.
Але в душі нема спокою знов!
(Схлипує).
Не можу я! Не хочу мандрувати!
В оцих шовках... Який я там варяг!
Стужився я за цвітом рути-м'яти,
За Києвом знудився у сльозах...
Ладен я свині пасти в цих ярах,
Ладен свічки гасити по церквах,
Ніж рицарем вельможним і багатим
Розкошувати по чужих краях!
С и л ь в е с т р

(розчулений).
Добро, мій сину. Не сумуй, зажди.
Подумаєм, як нам з тобою бути.
Хто вип'є раз дніпрової води,
Тому ніколи Київ не забути,
Хоч би в яку забрався далечінь.
Благослови господь тебе святий
І нині й присно... хоч і дурень ти...
П'яниця ти... во вєки вєков, амінь.

Благословляє Свічкогаса, який встає і поштиво цілує йому руку. Сильвестр виходить.

С в і ч к о г а с
(сам, знову сідає на лаву).
О боже ж мій! Як важко вибрать шлях
Серед шляхів поплутаних усіх!
Все крайності — розбійник чи монах.
Пиши книжки або свиней паси.
А іншого не жди і не проси...
(Замислився).

II

З-за дерев виходить Журейко. Він у рибальському одязі, єдиною ознакою його мандрування є пов'язана шовковою хусткою голена голова і засмагле обличчя. Поверх рибальського одягу він закутаний в легку чорну кирею-бурпус 1.

1 Кирея-бурнус — довгий з вовняної тканини плащ з капюшоном.

Ж у р е й к о
(тихо до Свічкогаса).

Гей, Фоко!

С в і ч к о г а с

Хто це? боже мій, це ти!
Чого ти знов, безумче, в зашморг лізеш!
Насилу в квітні удалось втекти,
То щоб тепер потрапити в заліза.
Тікай мерщій.

Ж у р е й к о

Не поспішай, монах,
Нз можу без Милуші я тікати.
Іди поклич її до мене з хати.
Я зачекаю тут, в оцих кущах.

С в і ч к о г а с

Опам'ятайся! Знов поклявся князь
Тебе скарати...

Ж у р е й к о

Смерть приходить раз.
Іди, кажу!.

С в і ч к о г а с

Та хоч сховайсь, упертий.

Іде в галерею.

Ж у р е й к о

(сам).
Не властен князь в моїх житті і смерті,
І каменщик згодиться ще йому.
І не в одну хвилину вирішну...
Входить хмурий і задуманий Ярослав. Журейко відступає в тінь.

Ярослав

(про себе).
Всю ніч мене страшні гнітили сни,
І цілий день нудьга стискає груди,
Немов судьба мене востаннє судить
За всі мої чесноти і вини...

Ж у р е й к о
(про себе).
Не владен князь вперед пізнати ходи,
Куди і як вони його ведуть,
Але як вірний буде він народу,
То зрештою натрапить вірну путь.
Я р о с л а в
(про себе).
Про що мені віщує ця тривога?
Чия рука... Якого духа злого
Знов підняла на мене божий бич...
Тінь Святополка бачив я цю ніч...
Казав мені він реготом пекельним —
А що, коли б у січі тій смертельній
Не ти, а я на Альті подолав?
То як би нас народ тоді судив?
Обидва ж ми одного лігва вовки,
І руки в нас обох в крові братів...
Мабуть, назвали б мудрим Святополка,
І окаянним звався Ярослав...
Невже це правда?
Ні! Брехня! Здолав
Я ворогів не для своєї слави,
А щоб з'єднати Руською державу
І запровести спокій на землі.
А він чужих покликав королів
І був ладен всю Русь пошматувати,
Аби собі вінець князівський взяти.
Тому народ і допоміг мені,
А не йому в смертельній цій борні!

(Проходить).

Ж у р е й к о
(про себе).

Збентежена й смутна його душа,
Але дарма... аби вперед рушав.

Вбігає схвильована Милуша й кидається до Журейка.

Ж у р е й к о
Милушо! Рідна!
М и л у ш а
Ладо, любий мій!
Ж у р е й к о
Голубко люба! Зіронька ясна!
О, як же я стужився за тобою,
Біднятечко, в землі отій чужій!
М и л у ш а
А я ж бо як! Не знала я спокою
Ні вдень, ні вніч. Замучена, смутна,
Блукала скрізь, а як тоді пізнала,
Що ти був тут, що я пережила,
Коли тебе по всіх ярах шукали!
Тікай-бо, любий!
Ж у р е й к о
Так. Пора прийшла.
Готове все. Мій човен на Дніпрі
Чекає нас — збирайся, до зорі,
Цієї ж ночі рушимо ми в путь!
М и л у ш а
Як до зорі! Не можу я збагнуть...
Покинуть все... домівку, батька, Київ,
Могили рідні...
Ж у р е й к о
Вибирай сама.
Зі мною там нове життя зоріє,
А тут лише могила і тюрма.
У мене там в рясній Тьмутаракані
Своя господа, власная земля,

Свій корабель, на ньому в полюванні
За здобиччю по морю я гуляв...
То як же ти не хочеш вільну долю
З твоїм коханим зараз розділить!
М и л у ш а
Ой лишечко... Не можу ж я без болю
Покинуть Київ... Не спіши.
Ж у р е й к о
В цю мить
Рішати треба... Далі буде пізно.
М и л у ш а
Зажди хоч день. Піду до князя знов,
Благатиму... невже лишать вітчизну,
Могили... батька...

(Плаче).

Ж у р е й к о
Ось твоя любов!
М и л у ш а
(схоплюється).
Зажди, благаю... хоч одну цю ніч!
Ж у р е й к о
Гаразд, зажду. Я буду тут. Поклич,
Коли мені захочеш щось сказати...
А щоб тебе покликати із хати,
Я пугачем три рази закричу.
М и л у ш а
Прощай, мій любий, обережним будь,
Навколо варта... можуть-бо почуть,

Цілує його й тікає. Журейко зникає в кущах.

III

Стемніло. За аркадами заясніло світло і видно, як через усю галерею проходить весільний похід: дівчата в білому з золотом вбранні, з запаленими свічками в руках, Гаральд і Єлизавета, дружки.

В сад виходить Микита. Він сідає на мармурову лаву, похиливши голову на руку.

Д і в ч а т а

(співають).

Із нашого саду ми хмелю взяли,
Ой ладо, ой лада, ой ладо люлі!
Курили ми ладан і сипали хмель,
Ой ладо, ой лада, з'єднає вас Лель 1,
З'єднати коханих вінок ми сплели,
Ой ладо, ой лада, ой ладо люлі!

1 Лель — бог кохання.

М и к и т а

(сумно дивлячись на похід).

Чудовий спів кохання і життя
Звучить мені як пісня погребальна
Безумних мрій, що їх без вороття
Я поховав навік в цю мить прощальну.
Прощай, моя зоря... ніколи на путі
Тобі я не ставав ні тінню, ні докором.
Іди й тепер шляхом своїм прозорим,
Нехай ніхто його не замутить...
А я клянусь зректися мсти і зла,
Щоб тільки ти спокійною була.
(Похід проходить, пісня помалу затихає).
Свічки і спів розтанули у тьмі,
І згасло світло на шляху моєму...
І хто ж його тепер освітить...

До лави нечутно підходить Джема — та сама італійська дівчина, що несла помаранчі. Тепер вона в звичайному одязі. Вона схиляється до ніг Микити і цілує йому руку.

М и к и т а
(здригнувшись).
Джема!
Д ж е м а
(ніжно).
О, не сумуй, сеньйоре любий мій...
Я знаю, ти кохаєш королівну...
Забудь її... і серця не гніти...
Тобі ж бо з нею щастя не знайти...
М и к и т а
Встань, дівчино! З тобою ми нерівні...
Іди собі.
Д ж е м а
О, не жени мене!
Не проганяй од себе бідну Джему,
Не однімай це щастя чарівне —
Тебе кохати палко і таємно...
М и к и т а
(здивовано).
Опам'ятайсь, безумна! Я монах!
Д ж е м а
(не випускаючи його рук).
Неправда це! Ти не монах... Я знаю...
Великий ти сеньйор в своїх краях,
Лиш серця жар під рясою ховаєш...
Мене малу ще научила мати,
Як суть людей укриту пізнавати.
В твоїй душі я бачу гнів і месть,
А на чолі — сеньйорів горду честь...
Ти, мабуть, князь...
М и к и т а

Мовчи! Важкий тягар
Поклав мені на плечі долг суворий.
О, якби міг позбутись я примар,
Які за мною йдуть слідом з докором!
Дивись... і зараз... бачиш... вже прийшли.
Іди собі... залиш мене.
Д ж е м а
Не треба!
Я прожену примари всі страшні,
Я поцілую... пригорнусь до тебе.
М и к и т а
(м'яко).
Іди від мене... вирішить ця ніч
Мою судьбу... іди... прощай.
Д ж е м а
(раптом оповиває його шию руками і цілує).
Коханий!..

IV

З темряви виникають три чорні постаті і спиняються перед Микитою. Джема з легким вигуком зникає.

Р а т и б о р
Внемли, Микито. Час настав. Востаннє
Тебе на помсту Новгород зове.
Возстань і мсти!
Д а в и д
Наповнився сосуд.
Р а т и б о р
Гримить труба!
Д а в и д
Звершиться божий суд.
Р а т и б о р
Нехай твій меч окови розірве

І поразить Ахава.

М и к и т а

(гнівно).

Геть ідіть!

Доволі вже дурних, порожніх слів!

Я знаю сам і вам про це казав,

Що зараз нам не ворог Ярослав.

Ідіть собі.

(Повертається, щоб вийти).

Р а т и б о р

Спинися, раб лукавий!

Опам'ятайсь! Якби ти тільки знав

Останнє зло, останній гріх кривавий,

Що Ярослав безбожно учинив!

То слухай же, безумний. Він убив

Твого отця, чесного Коснятина!

М и к и т а

(відсахується вражений).

Ви брешете! Ні, ні! Він не загинув!

Недавно ж князь Слав'яту відрядив

До Мурома, щоб повернув отця!

Р а т и б о р

Він вбив його! Ось правда до кінця.

Послухай свідка, хай розкаже він.

Повідай все, Стемире, син Збислава.

Третя чорна постать виступає вперед.

С т е м и р

Я з Мурома. Велінням Ярослава

Бисть убієн Добринич Коснятин

В день Якова апостола. Амінь.

Прийми господь його в свої оселі.

Микита падає на лавку, сховавши обличчя в долоні. Знову світло і спів у галереї. Весільний похід вертається з церкви.

Р а т и б о р

Прощай, Микито! Меле божий млин.
Не жди часу, коли й тебе він змеле!

Зникають всі троє. Дівчата співають.

Д і в ч а т а

Із нашого саду ми грона зняли,
Ой ладо, ой лада, ой ладо люлі!
Роздавимо грона ми в чашах златих
І соком червоним наповнимо їх!
Ой ладо, ой лада, ой ладо люлі!
Як повная чаша любов на землі!

М и к и т а

(підводиться хитаючись).

Не жди часу... О недостойний син...
Невже я міг, забувши поклик горній,
Ганебно жити в кривдника мого...
І хліб його не став у мене в горлі,
Отрутою не опекло вино...
Так, хто в житті захоче кривду чорну
З найвищим благом якось примирить,
Того нещадно змелють божі жорна...
Бо мудрою буває тільки мить,
Яку в житті нам не дано спинить.

Повільно йде в глибину саду.

V

За арками яскраве світло, музика й шум весільного бенкету. В сад входять Ульф з Інгігерда, продовжуючи розмову.

І н г і г е р д а

Гаральд не знає?

У л ь ф

Ні. Йому сказать —
Це значило б усю зірвати справу,
Він надто вже шанує Ярослава,
Та ще тепер, коли його він зять.

І н г і г е р д а

(задумливо).

Так... рицарська у нього надто честь,
Нездатний він на змову і на лесть,
Проте... коли б він раптом десь пізнав,
Що князь звелів віддать мене в черниці,
То може б він обурився як рицар
І меч тоді за честь мою підняв.
Ну, добре... з ним сама поговорю.
Всі знають час?

У л ь ф

Коли задзвонить дзвін.

І н г і г е р д а

(про себе).

Так... жереб кинуто... Що обіцяє він?
Не в перший раз я за кермо берусь,
Щоб корабель від згуби рятувать.
Ще з тих часів, коли в боях за Русь
З Еймундом спір я мусила рішать.
Всім я тоді поклала межі тверді,
І рівною князям і королям
Тоді на Русь вернулась Інгігерда.
Коли ж тепер він все ламає сам
Й на мене вже знялась його рука,
То хай собі лиш дорікає князь,
Що не знесла Олафова дочка
Насильства і нечуваних образ!

(Ульфові).
Ходімо, Ульфе, близько дії час.

Виходять в глибину.

VI

Чути крик пугача. Другий, третій. З галереї вибігає схвильована Милуша і обережно пробирається до фонтана. З гущі дерев виникає постать Журейка. Він підбігає до дівчини й хапає її руки.

М и л у ш а
Не встигла я поговорить про тебе
З князівною, коханий.
Ж у р е й к о
(схвильований).
Вже не треба!
Піду тепер до Ярослава сам.
Страшні діла! Лукавим ворогам
Він преданий. Ще вчора дещо чув
Між варти я варязької — їх мову
Я розумію; зараз же в саду
Про все дізнавсь; на князя злая змова.
Його в тюрму...
М и л у ш а
Не може бути!
Ж у р е й к о
Сам
Я зараз чув. Веди мене в палати.
М и л у ш а
(з жахом).
Не можна, ні! Тебе ж бо схоплять там!
Ж ур е й к о
(вагається).
То що ж робить? Не можна зволікати,

Мабуть, мене побачили в саду.
Е, будь-що-будь — я сам туди піду.
Веди мене.

Рішуче прямує до галереї, але в цю хвилину з-за дерев вибігає схвильований Ульф у супроводі двох варягів.

У л ь ф
А, ось куди ти втік!
Беріть його, злочинця, душогуба!
(Варяги хапають Журейка, який відбивається).
Та ще з ножем! На княжому дворі!
На князя ніж!
Ж у р е й к о
(кричить).
Ти сам на князя згубу
З княгинею умислив!
У л ь ф
В дальній кут
Ведіть його і там убийте!
М и л у ш а
(кричить).
Пробі!
Рятуйте, гвалт!
(Біжить до галереї).
Ж у р е й к о
Милуша, рідна!
У л ь ф
(хапає Милушу).
Стій!
Мовчи, проклята!
М и л у ш а
Не замовкну! Ні!
Верни Журейка! Ви на князя в злобі
Підняли руку!

У л ь ф
Пропадай же,суко!

Поражає її ножем і тікає. Милуша падає.

Знялась тривога, замиготіло світло. З галереї і з усіх кінців збігаються люди. Ярослав, Інгігерда, Гаральд, Єлизавета, Микита, бояри, варта з смолоскипами в руках.

Я р о с л а в
Що тут таке? Убивство!
Є л и з а в е т а
(з жахом).
Це Милуша!
(Схиляється над нею).
Милуша, люба! Хто тебе, сердешна?
Я р о с л а в
(в гніві).
Доколи ж я терпіти зло це мушу...
Вже в теремі у мене небезпечно!
Хто вбив її?..
М и л у ш а
(розплющує очі).
Мерщій... Спасіть його!
Я р о с л а в
(схиляється над нею).
Кого спасти?
М и л у ш а
Його... Журейка... Лада...
Я р о с л а в
(здивовано).
Хіба він тут? Та він же втік давно.
М и л у ш а
Вернувся він... Він зараз викрив зраду...
Його схопили... Ульф мене вразив...

Кричала я.
Я р о с л а в
(випростується).
Так ось які діла!
На князя вже стає крамола зла...
Гей, зараз же сурмити скрізь тривогу.
Схопити Ульфа!

Але в цю мить вбігає Журейко. Він скривавлений, в подертому одязі, з розірваними ремінцями на руках.

Ж у р е й к о
Князь! Хвалити бога!
Я не спізнився.
Сьогодні-бо вночі
Умислив Ульф з княгинею лукаво
Тебе схопить і в поруб 1 заточить,
А Київ весь варягам...
(Побачивши Милушу).
Боже правий!
(Кидається на коліна перед Милушею).
Милушо! Рідна! Рутонько гірка!
Голубко чиста, ластівко бездольна...
Та хто ж це смів! Чия знялась рука...

1 Поруб — тюрма.

М и л у ш а
Кричала я... Це Ульф... отой крамольний...
Така вже доля... Не судилось нам
У Києві... собі... гніздечко звити.
Ж у р е й к о
(цілує її руки, плаче).
Ні, ні, тебе я смерті не віддам.
Бо де ж тоді шукати правди в світі?

Є л и з а в е т а
(пригорнувшись до Гаральда).
О боже мій... і знову ллється кров...
Невже немає справді місця в світі,
Де б мир царив і де б цвіла любов
Серед людей, братерством оповитих!
Я р о с л а в
(в гніві хапає за руку Інгігерду).
То навіть тут, в цю ніч любові й миру,
Ти давнє зло наважилась збудить!
Хотіла знов ісландську сокиру
На тиху Русь, як древле, опустить.
Знов страсті злі, лукавство, козні, зраду
Посіяти хотіла. Злую тінь
Еймундову покликати із аду,
Кривавих ярлів давніх поколінь.
Та кров'ю вірних бог рятує Русь
Від кознів злих і дьявольських спокус,
Перед лицем її святої крові
Тебе я міг би смертю покарать,
Та ради свята миру і любові
Не хочу меч кривавий піднімать.
Йди в монастир замолювать гріхи.
Тебе, Гаральде, не жену я з хати,
Та перелітних не спинить птахів,
І, мабуть, сам зібрався ти рушати
До рідних скандінавських берегів.
Г а р а л ь д
Так, государ. Але, повір, ніколи
Не мислив я тобі якогось зла!
Я р о с л а в
Тобі я вірю. Та не вірю долі,
Що знов на Русь варягів привела.
Хоч як мені тяжка дочки утрата,
Прощай, Гаральде, Русь понад усе.

(Одвертається).

Є л и з а в е т а

(в сльозах припадає до батька).

Невже навік всіх вас мені лишати...
Яку ж печаль ця ніч мені несе...

Ж у р е й к о

(на колінах біля Милуші).

Милушо! Рідна! Любушка єдина,
Не покидай безроду-сиротину,
Не покидай самотнього мене!
Та хто ж тепер до серця пригорне,
Хто пожаліє бідного бурлаку...
То так, мабуть, і згину, як собака,
Що не діждався добрих хазяїв.

Ридає, схилившись над нею.

М и л у ш а

(слабою рукою голубить його волосся).

Не плач, коханий... ти ж мене любив,
І ця любов тобі життя зогріє...
Прощай...

Вмирає.

Ж у р е й к о

(ніжно цілує її).

Прощай. Умерла. Згасли вії...

Ярослав знімає шапку. Всі роблять так само.

Ж у р е й к о

(підводиться).

Прощай, мій княже. Поховай її...

Я ж понесу далеко серця сум
В степи широкі... в мовчазні гаї,
У синє море сум свій понесу...
Я р о с л а в
(бере Журейка за руки).
Зостанься тут, мій каменщик одважний,
Тобі я дам оселю, землю, сад,
В моїй дружині будеш мужем княжим,
Мені самому будеш друг і брат,
Тобі як князь воздам за вірну душу.
Ж у р е й к о
(сумно).
Ні, княже, ні. Все мертве без Милуші...
Поїду я в далекі ті краї,
Де зараз тільки орди кочові,
А згодом стане Руськая держава.
Там міг би я твоїй служити справі,
Лиш перстень дай князівський іменний,
Щоб при нагоді вірили мені.
Я р о с л а в
(знімає з пальця перстень).
Гаразд, бери. Пильнуй південний край.
І як тривога, в Київ поспішай.

Журейко бере й цілує перстень, а потім схиляється над Милушею.

Я р о с л а в
Замкніть ворота всіх надвірних брам.
Її ж несіть з пошаною у храм.

Повертається, щоб іти.

М и к и т а
(виступає вперед).
Спинися, княже! Перед тілом сим

Признай хоч раз, що ти лукав єси,
Що кривдою і смертію завжди
Платив ти всім за службу і труди,
І всі тебе покинуть в час біди,
Як каменщик, якого засудив,
Як цей Гаральд, якого ти прогнав,
Як Ульф Рагнвальдич, воїн чужоземний,
Якого ти ожесточив даремно.
І я піду од тебе, Ярослав!
І будеш ти самотній в час лихий,
Як в лісі вовк або лукавий змій!
Я р о с л а в
Ти брешеш, мніх безумний! Вся земля
За мене встане! Люди, гори, ріки!
М и к и т а
Яка земля? Чи Новгород великий,
Який тебе три рази визволяв
І стол добув князівський золотий!
То чим йому за це ти заплатив?
Тим, що убив чесного Коснятина,
Що спас тебе від смерті і ганьби
Та що ладью твоєї ж бо судьби,
В якій хотів ти за море полинуть,
Він скерував на княжий цей вінець!
Я р о с л а в
(в гніві).
Як смієш ти! І не тобі, чернець,
Я відповім за всі мої провини!
М и к и т а
Так, не мені, хоч син я Коснятина, —
Народ тебе судитиме один...
Я р о с л а в
(відступає вражений).
Не вірю, ні! Ти Коснятина син?
М и к и т а

Дивуєшся? Що не вразив із месті
Тебе ножем? Бо не хотів ганьбить
Я Новгорода вірності і честі...
Тебе господь за мене поразить.
Я р о с л а в
(з великою гідністю).
Так, господу і руському народу
Я відповім за всі мої діла.
І хоч часами плутана була
Моя стезя і помацки проходу
Серед страшних шукав я перешкод,
І помилки робив я неминучі,
І сто разів зривався я із кручі, —
Завжди мене мій рятував народ.
Зате і я служив йому сумлінно
І рятував, як міг, в тяжкі часи.
Тому й скарав чесного Коснятина,
Що він порушив спокій на Русі
І мирний лад, що довгими роками
І війнами народу я зміцнив,
Хотів він кинуть жадними руками
На терези усобної війни.
Цього не міг простити я нікому,
Бо вищих я не відаю скарбів,
Ніж мирній труд і щастя в мирнім домі,
Які весь вік я чесно боронив.
І, поки жив, стояти я клянусь
За руську правду і єдину Русь!

З а в і с а.

ДІЯ П'ЯТА

ПЕРША ВІДМІНА
"Г У С Л І І М Е Ч"

1036 р.

Зал у теремі Ярослава, оздоблений мармуром і позолотою у візантійсько-романському стилі, з вікнами-арками, що виходять на Дніпро.

І

Пишно вдягнений, у великому княжому уборі, але похмурий, сидить Ярослав на престолі, закінчуючи промову до угорського і польського послів, які стоять тут же серед пишного почту й дружини князя.

Поряд Ярослава Інгігерда в рудуватому чернечому убранні, а між ними старший син, 16-літній підліток Володимир.

Я р о с л а в
Великий строк господь мені поклав,
Щоб міг свою державу я устроїть.
Але якби я тільки будував...
А то ж ніколи не складав я зброї
І, як Ізраїль, цеглу на стінах
Я клав міцну, але з мечем в руках.
Та не пройшли на марно ці труди —
Всіх ворогів я нині побідив.
І ось тепер з кончиною Мстислава
В моїх руках вся Руськая держава
Знов зібрана, єдина і міцна.
(Підводиться з гордістю).
Вона стоїть, немов свята стіна,
Як захист всіх народів християнських
І всіх скарбів ученій вікових
Від Азії кочовників поганських.
Про це в краях повідайте своїх,
О ви, посли сусіднього кордону

Угорської і Лядської держав,
Що твердо тут тримає оборону
Європи сторож — руський Ярослав.
(Сідає).
Але господь послав нове нам горе —
Преставилась улюблена дочка
Єлизавета, що була за морем
Супругою Гаральда-Смільчака.
Отож простіть, що ця печаль родинна
Нам не дає прийняти вас гостинно
І вшанувати зараз як би слід.
Ви ж королям, братам моїм ласкавим,
Мій передайте, прошу вас, привіт.

Ярослав підводиться.

Посли уклоняються і виходять, за ними весь почет і Володимир. Ярослав знову сідає на своє тронне крісло, схиливши голову на руку в сумному задумі.

Інгігерда, яка залишилася в залі, дивиться на князя з сумом і видимим співчуттям. Вона дуже змінилась за ці чотири роки. Горде і владне обличчя її ніби пом'якшало, крізь риси колишньої твердості і честолюбства все ясніше проступають прояви жіночої турботи і суму.

І н г і г е р д а
Та годі-бо. Облиш думки журливі
І розуму ясного не мути...
Таке життя: за кожен рік щасливий
Повинні ми утратами платить...
Я р о с л а в
Яка брехня! Сам я віддав цю плату,
Дочку любиму в дальню сторону,
Щоб одігнати привиди прокляті,
Які на Русь хотіла ти вернуть.

Мовчи вже краще! Не життя, а ти
Взяла у мене викуп цей безбожний
За те, що стяг Гаральда переможний
Тобі на втіху я не допустив.
І н г і г е р д а
(з сумом).
Зазнали ми тоді гіркої втрати...
Багато сліз сама я пролила...
Зате тепер навчилась шанувати
Любов і мир родинного житла...
Прости мене, мій княже господине,
Коли тобі я болю завдала.
Я р о с л а в
(зворушений, притягає її за руки).
Моя старенька... Друже мій, Ірино!
Коли за щастя платим ми судьбі,
То і вона втішає нас в журбі,
Ось як тепер, вертаючи дружину.
І не вертає навіть, а нову
Тебе дає господь наш милосердний,
Бо замість гордої, палкої Інгігерди
Я лагідну Ірину обійму!
(Обнімає Інгігерду).
Іриночко, моя дружина бідна,
З тобою вдвох ми все життя пройшли.
Було й тобі, напевно, часом кривдно,
Терпів і я твої свавільства злі.
Але не зло в минулому я бачу,
Хоч часто гнів ти в серці берегла,
Зате завжди воно було гаряче,
В добрі і злі для мене ти жила.
Так, беремо ми в юності супругу,
Проте її не знаємо тоді,
І лиш в тривогах, втратах і біді
На схилку днів пізнаємо в ній друга.

(Знову схиляє голову на руки в сумному задумі).

І н г і г е р д а

Повір мені, мій друже господине,
Хоч не завжди корилась я тобі,
Але в ясну і темную годину
Лише твоїй я вірила судьбі.
Бере й цілує його руку, тоді виходить.

II

Я р о с л а в

(підводиться).
Мабуть, і їй тепер нелегко стало,
Коли зійшла в долину з висоти,
Не хоче серце пристрасне печалі,
Не хоче розум гордий простоти...
(Підходить до вікна і дивиться на Дніпро).
О Борисфене 1, батьку наш і друже,
Біля твоїх родючих берегів
Ти нас з'єднав в часи прадавніх зрушень,
Своїм вином мандрівців напоїв.
О, як твій шлях, то мирний, то суворий,
Моє життя нагадує мені,
Бо, як і ти, я прагнув теж просторів
В блуканнях довгих, мандрах і борні...

1 Борисфен (грецьк.) — Дніпро.

Входить Сильвестр, за яким Свічкогас несе кілька великих книжок.

С и л ь в е с т р

Дозволь мені, великий господине,
Розважити книжками смуток твій.
До тебе відрядила нас княгиня,

Та й книги є цікаві і нові.
Я р о с л а в
(зворушений).
Яка ж вона ласкава і дбайлива...
Бо кращого я сам би не хотів.
Ану, давай, які там в тебе дива...
С и л ь в е с т р
(бере в Свічкогаса і розгортає книгу).
Все грецькі, бач, але ясні без слів,
Бо чудним всі художеством відмітні,
Наприклад, ось "Усіх святих вінок"
Семена Метафраста. Тут на всі дні
Про кожного святого є урок.
Представлено художеством умілим,
Який він був, що діяв, як страждав,-
Що й не читавши навіть зрозуміло...
Я р о с л а в
Ну, про святих чимало я читав,
І всі вони вже надто тут похилі.
А що там ще?
(Сильвестр бере в Свічкогаса другу велику книгу).
Ну що, брат Свічкогас,
Ще голова од книг не потерпіла?
А може, знову хочеш кинуть нас
І, як варяг, пуститися на хвилі
Шукать в світах добичі і пригод?
Тоді скажи.
С в і ч к о г а с
Ні, княже господине,
Ніде нема у світі тих щедрот,
Що я знайшов отут на батьківщині,
У Києві біля твоїх чеснот,
Де чудних книг вкусить мені дано.
Я р о с л а в
І де у князя добре є вино.

Чи не його вкушаеш ти, монаше?
С в і ч к о г а с
Нема гріха за князя випить чашу.
С и л ь в е с т р
Ні, справді-бо змінився Свічкогас,-
У міру п'є і не марнує час,
Недурно, бач, його гойдали хвилі,
Злі домішки якраз на дно осіли.
Я р о с л а в
Гойдавсь і я чимало на човнах,
Та не позбувсь, на жаль, пороків давніх.
Ну, що там далі?
С и л ь в е с т р
В чудних малюнках
Псалтир розкішна грецького писання,
Іскуством дивна.
Я р о с л а в
(у захваті).
О, яка ж краса!
Які тут фарби радісні й прозорі,
Які церкви в лазурних небесах
Здіймаються у золотих узорах,
В струнких просвітах, на струнких стовпах!
Коли мені дадуть хоч рік покою
Серед моїх походів і турбот,
Клянусь, такий я храм собі построю
В ім'я Софії — мудрості чеснот!
Так, дивний твір! Нехай в опочивальні
Вона лежить у мене на столі.
Вона мене розважить в час печалі,
Бо є ще діло князю на землі.
Спасибі, друже!
С и л ь в е с т р
(замішаний).
Вибач мені, княже,

Проте цю книгу я ще не купив.
Я р о с л а в
Як не купив? Що ти верзеш? Чия ж
Вона тоді?
С и л ь в е с т р
То грек з чужих країв
Її привіз, та дорого, бач, хоче:
Сто гривен золотом.
Я р о с л а в
(обурений).
Та що це він, здурів?
За книгу сто! Та він сміється в очі!
Сто гривен золотих! Та це ж село
Купити можна з нивами, млинами
Та всім добром.
С и л ь в е с т р
Так, дорого зело...
Я р о с л а в
Ану, поклич його, хай перед нами
Насмілиться цю ціну повторить.
(Свічкогас хутко виходить).
Сто гривен золотом! Та я торік
За біблію віддав дванадцять гривен!
Ну, де ж той грек?

Сильвестр виходить.

III

Входить Володимир, тримаючи в руках невеличку, розкішно оправлену книжечку.

В о л о д и м и р
Мій тату, там прийшов
Якийсь мандрівець, видом надто дивен.
І передав оцей молитвослов...

(Дає Ярославу).
І просить, щоб...
Я р о с л а в
(дуже схвильований).
Великий боже! Де ти...
Хто дав тобі? Та це ж Єлизавети
Молитвослов! Веди його сюди!

Входять Микита і Джема. Він в рудуватому одязі пілігрима, в сандаліях, з непокритою головою, з відкритим капюшоном; вона в короткій спідниці і сандаліях, з цитрою в руках.

Я р о с л а в
Микито! Ти? Невже ти був у неї?
Кажи ж мерщій!
М и к и т а
Багато, княже, де я
Помандрував і землю ісходив
З того часу, як в розпачі і горі
Покинув Київ в ту нещасну ніч...
Я побував і в Римі, і за морем,
Скрізь гнав мене, неначе божий бич,
Про батька згубу невідчепний спомин...
Нарешті, вже на третій, мабуть, рік
В Норвегію причалив я свій човен...
Я р о с л а в
(нетерпляче).
Ну, що ж вона, її ж ти бачить міг!
Ти говорити з нею міг, щасливий!
М и к и т а
Біля вікна, самотня і журлива,
Вона сиділа в замку короля
І все туди дивилась, де земля,
Здавалось їй, на південь простяглась,
І сумно так співала край вікна,

Що в серці гостра закипала жалість.
Я р о с л а в
О боже мій! Як мучилась вона!
М и к и т а
Про Київ все співала недосяжний
І так згасала, мов свята свіча...
Коли ж прийшов її останній час,
Дала мені цей молитовник княжий,
Щоб я тобі на спомин передав.
Я р о с л а в
(цілує книжечку).
Бідняточко... Якби я тільки знав...
М и к и т а
І ще тебе просила, вже окремо,
Щоб прихилив у себе бідну Джему,
Яка весь час отам на чужині
Була при ній і поділяла з нею
І сум за рідним краєм, і пісні,
Хоч в різні землі линули душею.
Я р о с л а в
(кладе руку на плече Джемі).
Її ім'ям тобі я все зроблю
І з радістю у себе прихилю.
Коли ж захочеш далі в землю рідну,
Тебе туди відправлю в час погідний,
Лиш розкажи, як з нею ти жила,
Як сум її в цих струнах зберегла...
Д ж е м а
О, дякую тобі, великий княже!
Нехай розкажуть струни гомінкі,
Нехай пісні мої тобі розкажуть
Про сум твоєї любої дочки...
Твою дочку всім серцем я любила...
Про мене ж не турбуйся, мій сеньйоре,
До мандрів довгих звикла я в житті,

Піду й тепер, за тим піду, хто в горі
Мене утішив на моїй путі...
Не як коханка... Як раба служить
Тепер я буду доброму Микиті...
Дозволь мені ці струни розбудить,
Щоб Ельзи душу викликать на мить.
(Сідає й бере на цитрі кілька акордів, тоді співає).
Отак вона сиділа
У замку край вікна,
Дивилася на хвилі,
На бурні, сиві хвилі,
Самотня і сумна.
Туди дивилась, бідна,
Де в дальній далині
Десь край лишився рідний,
Десь Київ сяє рідний
На сонці в вишині.
Коли ж плили струнκії
На морі кораблі,
Вона співала — в Київ,
Полинула б я в Київ,
До рідної землі...
І все співала з плачем:
О Київ, рідний край...
Тебе вже не побачу,
Тебе вже не побачу,
Прощай, навік прощай!
Я р о с л а в
(витирає очі).
Біднятючко... моя Єлизавето,
Прости мене, що не поміг тобі.
Тобі ж спасибі... втішила мене ти.
Цілющі сльози визвала в журбі.

IV

Хутко входять задихані Сильвестр і Свічкогас, ведучи грецького купця Парфенія.

С и л ь в е с т р

Пробач нас, княже, ледве розшукали
Цього ми грека в ближньому кружалі,
Де чаші він зі смаком вихиляв.

С в і ч к о г а с

(витирає губи рукою).
Насилу вже його я розшукав...

Я р о с л а в

Найпаче ти — стезя, мабуть, знайома.
Недурно вуса мокрі од вина.
(До грека).
Ти, може, справді випив, що загнув
Таку ціну безбожну й безсоромну.

П а р ф е н і й

Повір мені, великий государ,
Що коли я візьму сто гривен плати,
То ледве лиш верну свої витрати
І викуплю заставлений товар.
Бо ця псалтир єдина на землі,
Яких немає навіть в королів,
І майстер, що писав її, єврейський,
Від фарб осліпнув, Кіріє елейсон!

С и л ь в е с т р

А ти ж казав, що майстер був монах,
Що з книгами загинув потім в морі.

П а р ф е н і й

Так і було. Його був дивний шлях.
Хрестився він в Софійському соборі.
Постригся потім.

Я р о с л а в

Годі вже брехні!
Як хочеш, дам тобі я сорок гривен.

П а р ф е н і й
О боже мій! Та це ж хіба мені?
Я ж чесний крамар, бідний, наче півень.
Це ж за борги я винен лихварям.
Я р о с л а в
Ну, п'ятдесят, і більше ні ногати.
С и л ь в е с т р
Бери, Іудо. Це ж велика плата.
П а р ф е н і й
Не можу, княже, бо не мій це крам.

V

Раптом чути тривожний шум за дверима, і в терем входить стурбований Мирослав.

М и р о с л а в
Нещастя, княже! Прискакав гонець:
Скрізь печенігів незліченні лави
На нашу землю сунуть навпростець.
Вже знищили Звенигород і Лтаву
І за п'ять днів до Києва дійдуть!
С и л ь в е с т р
Спаси господь!
В о л о д и м и р
Мерщій назустріч! В путь?
С в і ч к о г а с
Коня і меч! Агов, скуф'я 1 і ряса!

1 С к у ф' я — чорна шапочка, яку носили ченці.

М и к и т а
Знов Новгород готуй своїх мужів...
П а р ф е н і й

(з жахом).
Пацінакійці! Кіріє елейсон!
Пропав, погиб! Тікати, поки жив!
Я р о с л а в
Що ж — бій, так бій! Скликати зараз рать!
Не в перший раз нам ворога стрічать.
М и р о с л а в
Але ж нема у нас полків готових,
Варягів мало... Орди без числа...
Несила нам... До Новгорода знову
Когось би треба зараз же послать.
Я р о с л а в
Я їду сам. Коня мерщій і зброю!..
П а р ф е н і й
(зляканий).
Великий княже! Як тоді зі мною?
Я згоджуюсь! Нехай за шістдесят!
Звели лише, щоб зараз дали гроші.

Свічкогас подає князю меч.

Я р о с л а в
(надіваючи меч).
На стіни хай негайно стане рать.
Оглянуть мури, вежі, огорожі!
Носить каміння, печі для смоли
І казани на стінах наготовить!

Мирослав виходить.

П а р ф е н і й
(невідчепно).
Звели-бо, княже, гроші щоб дали.
Я р о с л а в
(хапаючись за меч).

Чи ти здурів, смола дурноголова,
Чіплятися тепер не до ладу!
(Парфеній відстрибує).
Хоча б сім день могли ви протриматься,
А там полки я свіжі приведу.
М и к и т а
(похмуро).
Не приведеш. Потрібно днів дванадцять
Лише туди, а там, а знов сюди?
Та і навряд чи Новгород захоче
В котрий це раз спасать тебе в біді,
Щоб потім ти за вірність, як за злочин,
Його людей найліпших засудив!
Я р о с л а в
(в страшному гніві).
Ти знов своє, безжалісна єхида!
Та я тобі...

Вихоплює меч і кидається на Микиту. Всі скрикують. Але в ту ж мить Джема вергає під ноги князя свою цитру, яка падає з дзвоном.

Ярослав вражений спиняється і опускає меч, важко дихаючи.

Д ж е м а
(твердо і з гідністю).
Спинися, государ.
П а р ф е н і й
(злякано, але врочисто).
О пом'яни, господь, царя Давида
І кротості його великий дар.
Я р о с л а в
(проводить рукою по чолу).
Так... я забувсь... Прости мене, Микито!
М и к и т а
(похмуро).

Не ворог я... хоч і кажу тобі
Про Новгород я правду неприкриту,
Але за Київ ляжу в боротьбі.

VI

За дверима рух, входить Журейко. Він в східному одязі, з червоною шовковою хусткою на голеній голові.

Ж у р е й к о
(збуджений).
Чолом тобі, великий господине!
Я р о с л а в
(здивований).
Знов каменщик! З яких це ти країв?
Ж ур е й к о
З Чернігова і Новгорода нині,
Куди примчав з побузьких я степів.
Уже давно помітив я за Доном,
Що рушити збирається орда,
Коли ж знялися першії загони
І стала неминучою біда,
Я в Новгород помчав перед ордою
І перстень твій громаді показав.
Я р о с л а в
(схвильований).
Ти це зробив! Сам бог чинив тобою!
Що ж Новгород?
Ж у р е й к о
Негайно рать зібрав.
Вже рушили до Києва полки,
В Чернігові я залишив їх вчора,
А сам вперед до тебе навпрошки,
Аби тебе порадувати в горі.
Я р о с л а в

(обіймає Журейка).
О каменщик! Ти камінь з серця зняв,
І твойого я діла не забуду!

Загальний рух.

С и л ь в е с т р
Велик господь, що поміч нам прислав!
Во л о д й м й р
(у захваті).
От Новгород! Які ж це славні люди!
О государ! По-царськи їм воздай!
Я р о с л а в
Тебе до них пошлю я князювати.
Ну що, Микито, хоч тепер признайсь,
Що Новгород лишився вірним братом.

За вікнами сурми і шум воєнних зборів.

Отроки і Свічкогас приносять Ярославові кольчугу, шолом, щит. Він знімає корзно, верхню туніку і починає одягатись з допомогою отроків і Свічкогаса, який між іншим бинтує князю праву ногу.

Я р о с л а в
Так, вже знялася бранная тривога,
Комоні ржуть, почувши дим війни,
І мушу знов трудити хвору ногу
І брати меч, як в они бурні дні.
Знов молодим завзяттям закипає —
В котрий це раз! — збентежена душа,
Але завжди з нудьгою і одчаєм
Я для меча ці книги залишав...
Щасливий ти, премудрий Свічкогасе,
Що після всіх твоїх гріхів і бур

Знайшов ти мир в оцій скуф'ї і рясі...
Мене ж в житті, неначе буйний тур,
Гаряча кров метала і носила...
І ось тепер, коли бурхливі сили
На мирний труд почав я направлять,
То знов труба тривогу протрубила
І знов на бій я мушу вести рать...
Ну що — сповив?
(Пробує оповиту ногу).
Вперед, нога окута!
О боже мій! Як важко мудрим бути,
Коли в душі дві сили б'ють ключем,
Коли вино не вийшло ще із сусла 1
І двох царів жага мене пече:
Як цар Давид, люблю я мирні гуслі,
Як цар Саул, вражаю їх мечем!

1 Сусло — сік, що бродить, з якого роблять вино.

Поспішно входить стурбована Інгігерда.

І н г і г е р д а
О княже мій! невже це знов війна?
Сурми за вікнами.
Я р о с л а в
(пригортаючи її і Володимира, з мечем в руці).
Так, королево, знов війна священна!
Встає полків залізная стіна,
Щоб нашу Русь од хижаків південних
Оборонить і знищить їх до пня.
Під Києвом великим златоглавим
Хай задзвенить прадідна наша слава!
Хай загримлять червленії щити!
То не дамо ж гнізда свого в обиду,

Вперед, на бій за землю нашу рідну,
За Київ наш, державний і святий!

Завіса.

ДРУГА ВІДМІНА

"ЗОЛОТА БРАМА"

1036 р.

Та сама зала, що й в попередній відміні. Через кілька днів.

І

За вікнами-арками глухий, але невгамовний шум битви. Інгігерда, Джема та кілька придворних жінок туляться біля вікон, обережно виглядаючи назовні. Проте битви з цього боку не видно.

І н г і г е р д а
(молиться).
О господи великий, милосердий,
Злих ворогів на Русь не допусти!
Допоможи, святая Інгігерда,
І Ярослава в битві захисти!
Святий Георгій і свята Ірина,
Обороніть нам руську країну,
Ми ж вам церкви збудуємо святі!
(Зітхає в роздумі).
Як непомітно старість наступила...
Уста ще свіжі, очі молоді,
А вже нема в душі тієї сили,
Яка колись людей мені корила,
Коли сама судила я вождів...

О, якби з пліч тепер хоч років двадцять...
Чи стала б я за стінами триматься...
Сама б з мечем полинула на бій...
Минуло все, що в юності моїй
Моє життя з героями рівняло...
Де ви, могутні ярли давніх літ...
Де ти, Еймунд, чий вільний меч і щит
Судьбу царів на терезах схиляли-
Минуло все... скорилась я сама,
І, як звичайна жінка, край вікна
За чоловіка долю вболіваю...
(Шум битви збільшується).
О боже мій!.. Тривога ще зростає...
Де Вальдемар? Нещастя з цим дитям!
Підіть мерщій покличте! Де він ходить?
В о л о д и м и р
(вбігає збуджений. Він в кольчузі й шоломі).
О мамо, як цікаво! Я був там!
Там наверху! На самій вежі!
І н г і г е р д а
Годі!
Не смій ніде, хлопчисько неслухняний!
Сиди отут!
В о л о д и м и р
О мамо! Тільки раз!
І н г і г е р д а
Сиди у нас.
В о л о д и м и р
Не хочу я з жінками!
І н г і г е р д а
Ти ще малий.
В о л о д и м и р
(гордо).
Я — Новгородський князь!
Мені казав про це напевно тато,

І мушу я свій город захищати!
Пусти мене, мамуню!
(Ластиться до матері).
І н г і г е р д а
(гладить його по голові).
Хлопчик бідний!
Не легкий це припав тобі уділ...
Бо Новгород не те, що Київ рідний...
Там житимеш в осиному гнізді.
Серед мужів суворих і свавільних...
Чи зможеш ти?
В о л о д и м и р
Нічого не боюсь!
Пусти мене! Не можу я сидіти,
Коли там битва точиться за Русь!
Все поле скрізь шоломами укрито!
Дзвенять мечі, щити! Гримить труба,
А зверху стріли носяться, мов тучі,
І батька меч, як блискавка разюча,
В усіх кінцях просіки проруба!

II

Входить Парфеній, обережно пробираючись вздовж стін і зітхаючи.

П а р ф е н і й
О господи! Почуй мої молитви!
Пропав, погиб! Загинув, як курча!

Входить Свічкогас в ратному одязі, в броні, з сокирою. Жінки кидаються до нього.

І н г і г е р д а
Що сталося? Чого ви тут?

Як битва? Де зараз князь?

С в і ч к о г а с

Од нього я примчав,
Казав, щоб ви нічого не боялись.
Все йде гаразд. Один лише загін
Сюди прорвавсь, і, щоб чого не сталось,
Князь надіслав за ними наздогін
Мене й Роальда. Замок захищати.

І н г і г е р д а

Невже вони на замок вже ідуть?

П а р ф е н і й

О боже мій! Куди ж тепер тікати?

С в і ч к о г а с

Не пустимо, княгине, певна будь!
Сидіть спокійно, лиш од вікон далі,
Бо ще стріла влетить яка дурна.

П а р ф е н і й

Пропав! Погиб! І книги всі пропали!

В о л о д и м и р

Я з ним іду! Коли іде війна,
Не може князь ховатися з жінками!
Не смієш ти затримувать мене!

III

Входить, як завжди спокійний, Сильвестр.

С и л ь в е с т р

(благословляє Свічкогаса).
Йди, сину мій, змагайся з ворогами,
Хай мужество господь тобі вдихне.

Свічкогас виходить.

В о л о д и м и р

Скажи хоч ти, премудрий отче, мамі,
Щоб і мене пустила.

С и л ь в е с т р

Сину мій!
Ще млад єси, щоб труд і подвиг ратний
Достойно міг підняти в час тяжкий.
Черпай із книг науку благодатну
І мудрістю душу укріпляй.
Крики і шум бою ближче.

Ж і н к и

(в розпачі).

О господи! Владичице небесна!
Поганцям злим в обиду нас не дай!
Не допусти загинути безчесно!

С и л ь в е с т р

Не бійтеся! Не дасть вас бог в обиду,
Бо крепок князь і дух його міцний!

П а р ф е н і й

(хапаючи Сильвестра за рясу).

О пом'яни, господь, царя Давида...
Послухай, авво! Хай по тій ціні!
Я згоджуюсь! Хай буде п'ятдесят!
Віддам псалтир за п'ятдесят я гривен,
Як князь казав.

С и л ь в е с т р

Чому не брав, коли давав тобі він?
А хочеш двадцять?

П а р ф е н і й

(з жахом).

Ой! Мене проймає дрож!
Та це ж задурно! Це ж одверта шкода!
Один пергамент коштує...

С и л ь в е с т р

Ну що ж,
Тоді не треба.

У вікно влітає довга стріла і встромляється, тремтячи, в стіну.

П а р ф е н і й
Гвалт! Рятуйте! Згода!
Я згоджуюсь! Давай негайно гроші!
Хай двадцять гривен! Золотом давай!
С и л ь в е с т р
Давно би так.
(Спокійно виймає й лічить гроші, тоді дає Парфенію).
Бери. Ціна хороша.
П а р ф е н і й
О боже мій! Пропало все... Гай-гай!
За двадцять гривен!

IV

Вбігає Мирослав.

М и р о с л а в
(збуджений).
Радуйся, княгине!
Стенувся ворог, кинувся назад.
Їх без числа на полі битви гине,
Розбитий буде хижий супостат!
І н г і г е р д а
Хвалити бога! Слава Ярославу!
В о л о д и м и р
А ти мене від слави відтягла!
С и л ь в е с т р
Велик наш бог! Повік йому хвала!
А князю честь і воїнам всім слава!

П а р ф е н і й
(в розпачі).
Продешевив! Пропало сорок гривен!
Було б одну хвилину зачекать!
І н г і г е р д а
Назустріч князю! Славте подвиг дивний І
Ярослава переможну рать!

Клики. Сурми. Музика.

Входить Ярослав з голим мечем у руці, в супроводі озброєних дружинників, грідей 1 і бояр.

1 Г р і д и — почет.

В и г у к и
Хвала! Осанна! Слава в вишніх богу!
Нехай живе великий Ярослав,
Що печенігів силу подолав!
Хвала! Побіда! Славте перемогу!

Володимир і Інгігерда обіймають князя. Входять Роальд, Свічкогас, Мирослав.

Я р о с л а в
Ну, повернулись з поля косарі,
Стрічай, жона, трудівників держави
І мужу піт з чола його утри!
(Сідає на престол і віддає меч боярину).

Інгігерда підносить князю на срібному блюді золоту чашу з вином і шовкову хустку.

І н г і г е р д а

Здоров був, княже, ладо мій ласкавий,
Пий чашу цю, живи багато літ!

Я р о с л а в

(знімає шолом, бере хустку і витирає піт і кров з обличчя).
Не в перший раз я витираю піт
Після роботи на полях кривавих.
(Підводиться й бере чашу).
Прославим бога і святу Софію,
Що нам дали побіду в цій війні,
І вам спасибі, браття дорогії,
Бо стійко Русь ви нині боронили
І розгромили орди навісні!
Хвала і честь вам, славні переможці!
Я за здоров'я ваше п'ю!
(П'є).

В с і

Тобі хвала, великий Ярослав!

Я р о с л а в

А де ж мої хоробрі новгородці?
Де мужі всі, що Новгород послав?

V

Входять Давид, Ратибор і ще два новгородці, несучи на плечах покриті чорним сукном ноші, які вони ставлять на підлогу. Стурбований Ярослав підводиться.

Я р о с л а в

Хто це такий? Хто пав за Русь в бою?

Р а т и б о р

(хмуро й урочисто).
Микита, син чесного Коснятина,
Хто, як і сам Добринич, положив

Своє життя за тебе, господине.
Д ж е м а
(з криком розпачу кидається на труп Микити).
Микито, любий! Друже мій єдиний,
Чом ти мене, нещасну, залишив!
Мандрівець бідний... як і я, блукав
По світу ти без друга, без дружини,
З пекучим болем в серці, ти не мав
Де голови сумної прихилити...
Один, як я... один, як я, на світі.
Вигнанцем жив... вигнанцем бідним вмер...
Я р о с л а в
(повільно сходить з престолу і схиля голову перед Микитою).
Неправда! Не вигнанець він тепер,
Бо чесно вмер за Русь на полі брані,
Для Києва смиривши гордий дух...
Прощай, Микито, серце полум'яне,
Мій чесний ворог і таємний друг!
Прости мене за кривди, бідний брате,
Що ти зазнав од мене без провин,
Бо не хотів усобної я раті,
Яку підняти мислив Коснятин.
Прощай, мій друже...
З честю, як Добриню,
Тебе ми поховаєм над Дніпром.
(По знаку князя Микиту виносять. Джема іде за ним).
А вам клянуся праведним хрестом,
О мужі новгородські, що віднині
За вашу службу, вірність і добро
Я город ваш звільняю од данини,-
Се грамоту даю вам і устав
І цілуванням хресним обіцяю,
Да держите обичай ваших прав,
Да посягнуть ніхто же не дерзає
На новгородські вольності святі.

А щоб закон і правду вам блюсти,
Для цього сина князем посилаю
Я в Новгород, щоб вірно вам служив,
Як власний князь, а не посол чужий.
(Підзиває Володимира, який стає поряд батька перед троном).
Тепер хвалу вознесемо ми богу,
Прославимо його за перемогу,
Що Київ наш од згуби захистив...
І я клянусь, що там, на полі бою,
Де я сьогодні ворога побив,
Я дивний храм воздвигну і построю
В ім'я Софії, щоб в віках вона
Стояла там, як свідок наших днів,
Як Русі нерушимая стіна!
В с і
Хвала тобі, великий Ярослав!
Ж у р е й к о
(входить).
Побіда, княже! Господа прослав!
Побито вщент поганих супостатів,
Не знали в розпачі, куди тікати,
І потонули в Сітомлі-ріці! 1

1 Сітомля — невелика річка близько Києва, згадувана в літописі. На ній було розбито печенігів.

В с і
Нехай живуть звитяжці-молодці!
Я р о с л а в
Благословен єси за добрі вісті!
Ну, каменщик, чи не пора би нам,
Поклавши меч, на риштування лізти,
Почати знову будувати храм...
Лишайся в нас, якраз святу Софію,
Чудовий храм почну я будувать...

Ж у р е й к о
Ні, княже мій! Тяжкий для мене Київ,
Бо не судилось щастя тут зазнать.
Даруй мені... дозволь служити й далі
Тобі в степах, на Бузі, край морів,
Є в мене там ватага смільчаків,
З якими забуваю я печалі.
Я р о с л а в
Ну, що ж... іди. Так, різний в нас талан.
Тобі судила доля будувати,
Ти ж прагнеш битв і вічних мандрувань.
Я ж все життя не відаю спокою,
В трудах і битвах їжджу по Русі,
А я б хотів міста і храми строїть,
Кохатися в премудрості й красі,
І більшої я радості не знаю.
І книга ось предивная такая
Ще більше душу веселить мені,
Ніж славная побіда на війні.
С и л ь в е с т р
Дозволь тобі цей твір подарувати,
Його сьогодні в грека я купив,
Лиш двадцять гривен хитрому сплатив.
П а р ф е н і й
(наближається),
Задурно зовсім! Чистая утрата!
Я р о с л а в
(цілує Сильвестра).
Спасибі, отче! Та не гоже нам
Скарби словесні дешево цінити.
За книгу цю звели твоїм ченцям
Ще вісімдесят гривен заплатити.
П а р ф е н і й
(в захваті).
О мудрий князь! Великий государ!

Великодушність є алмаз порфіри!
Я р о с л а в
(продовжує).
Бо десять сіл не є достатня міра,
Щоб оцінить мистецтва дивний дар.
Ну, а тепер я всіх зову на пир.
Ми чаші там піднімем золотії
За нашу Русь, за наш державний Київ,
За витязів, що в битві за Софію
Погибли з честю... Слава їм і мир...
А ми, кому судилося ще жити,
Життя трудом повинні заслужити
І сили всі вітчизні присвятить.
Безсмертна Русь! Отам на полі бою
Новий чудовий Київ я построю.
Величний, пишний, як краса століть.
Серед дерев златими куполами
Постане він високо на горах,
А з мурів кріпких золотая брама
В нові часи одкриє світлий шлях!

Музика. Вигуки.

Завіса.

КІНЕЦЬ

1946